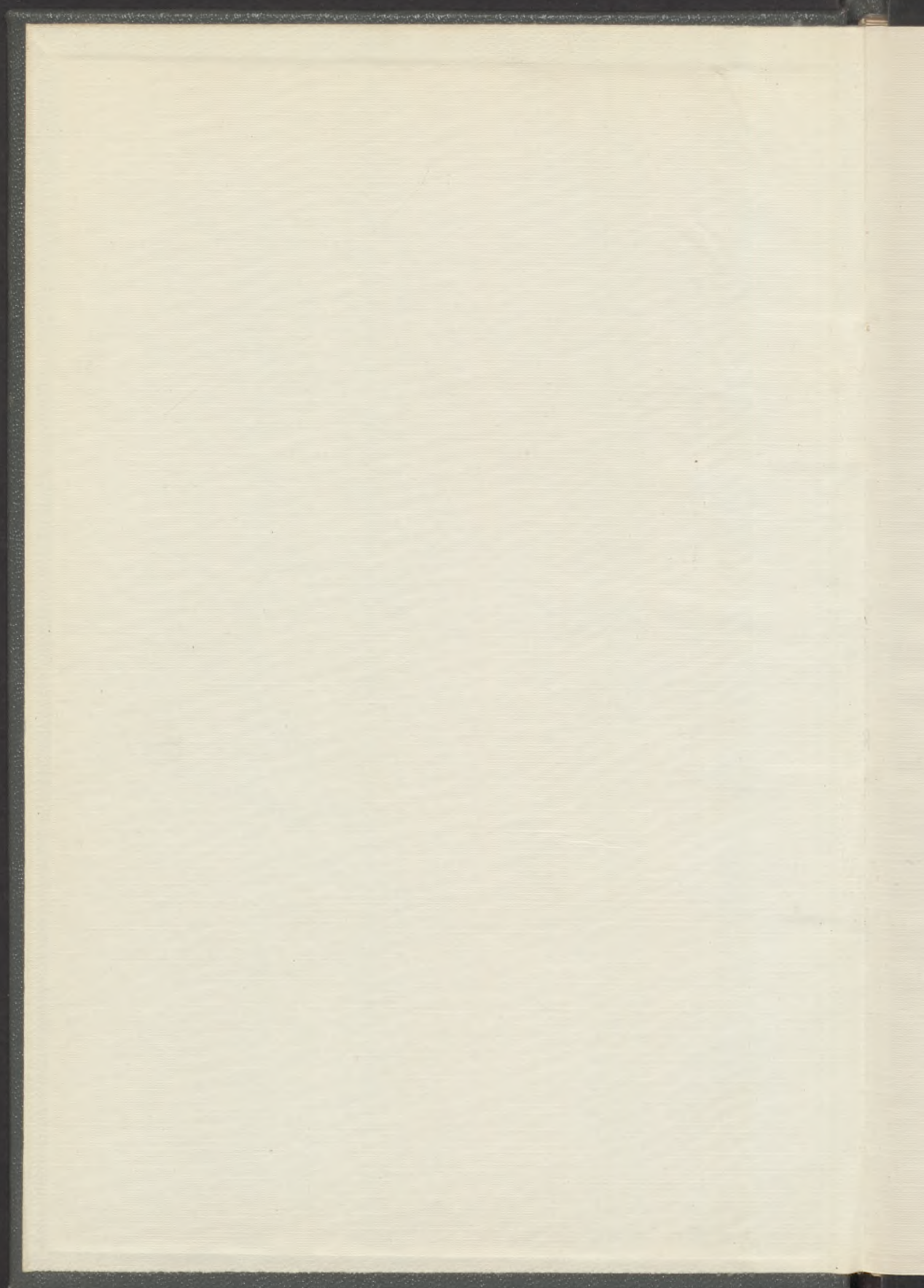
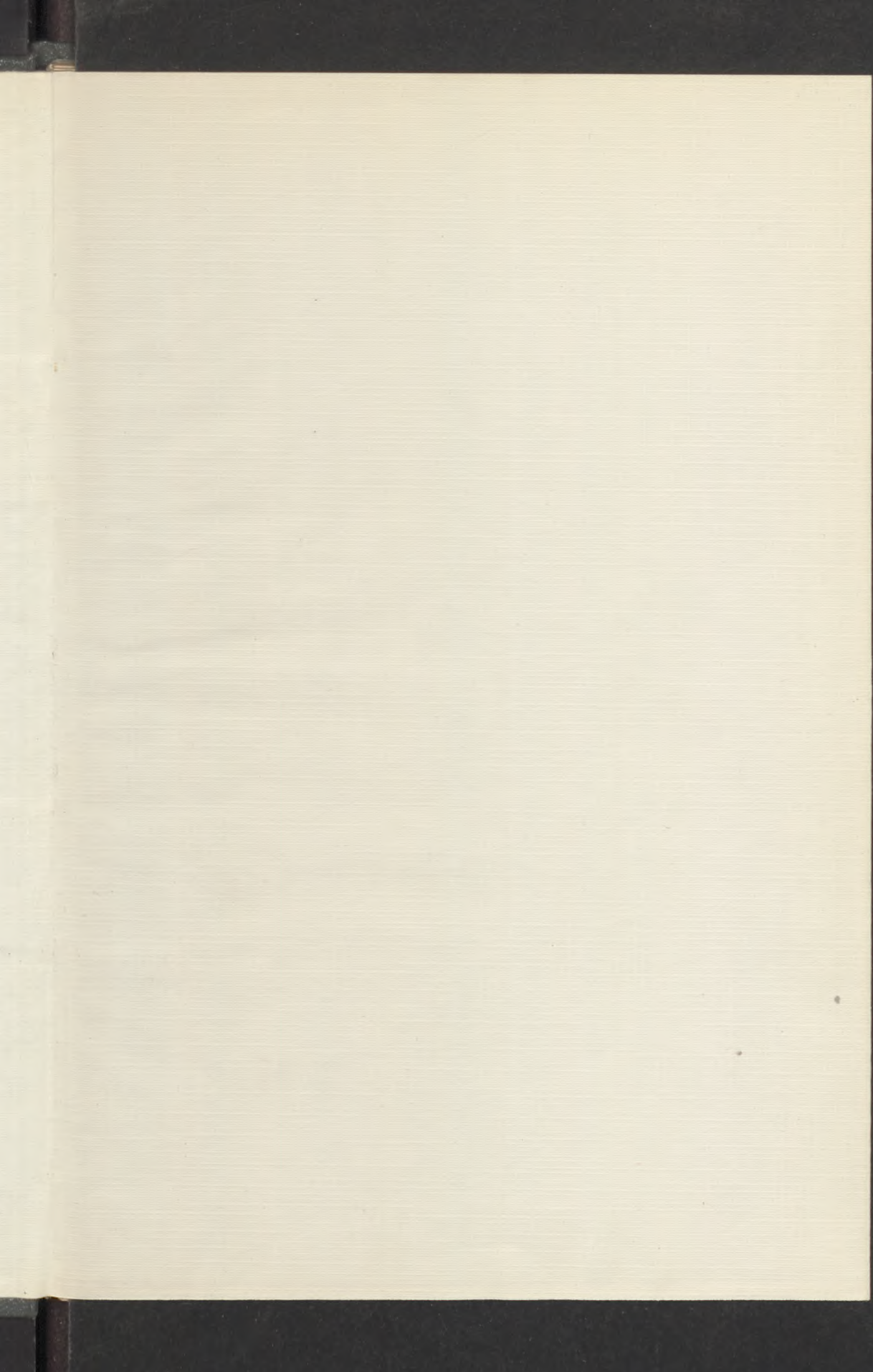
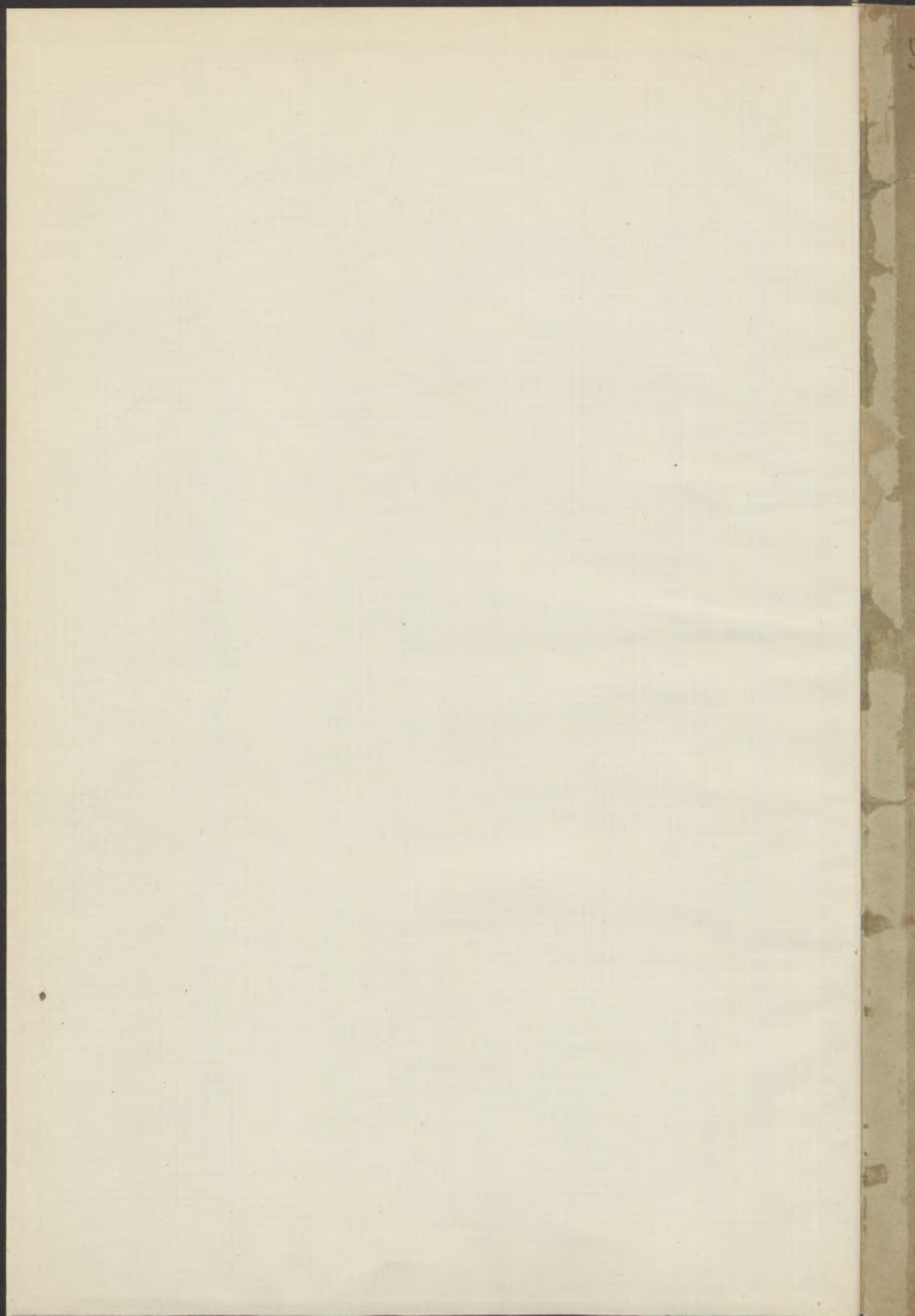

262.883

5/262883

BUDA ÉS PEST

1602–1603-IKI OSTROMA

KÜLFÖLDI LEVÉLTÁRI KUTATÁSAI ALAPJÁN

IRTA

DE VERESS ENDRE

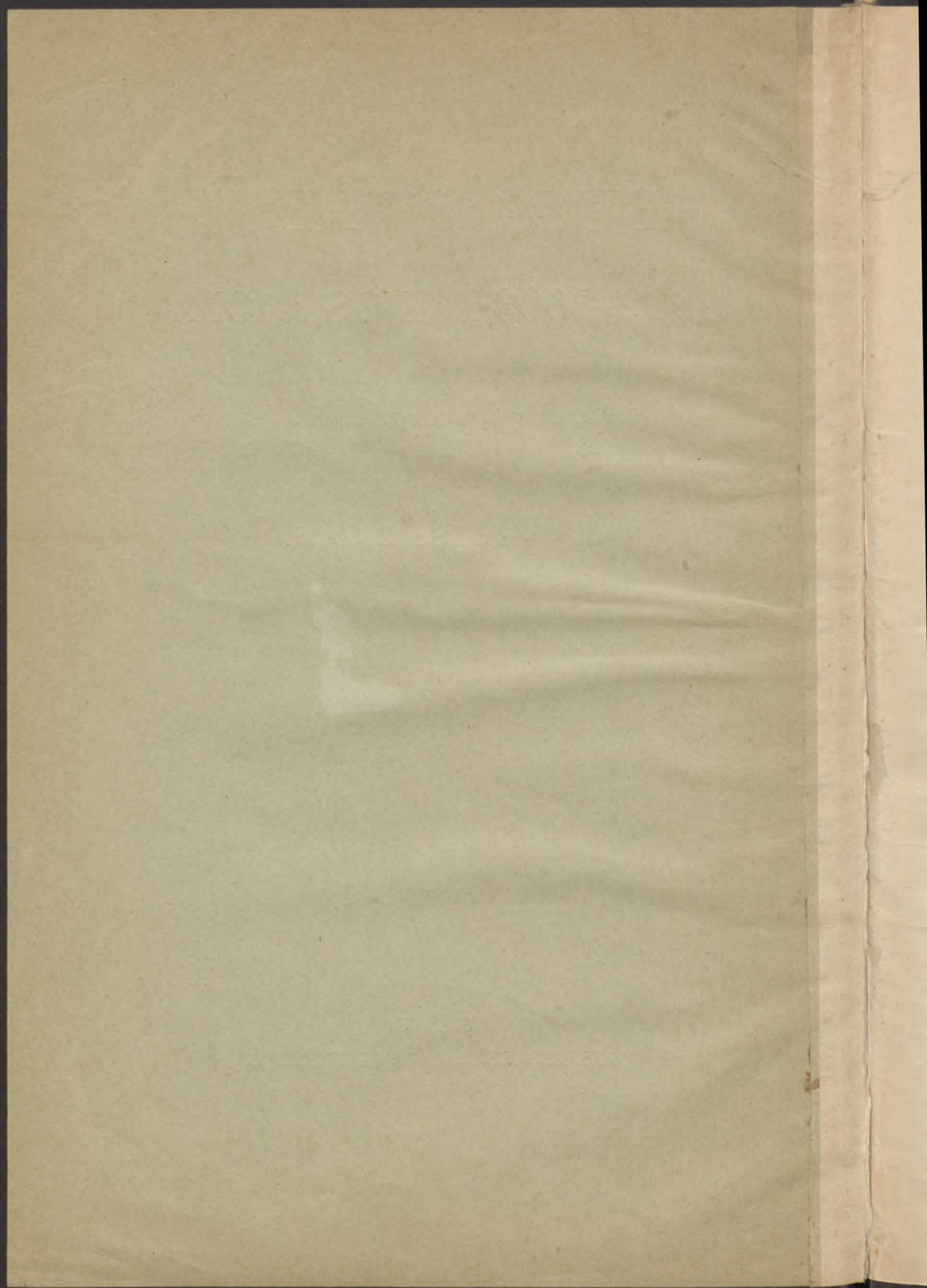

BUDAPEST

EGGENBERGER-féle KÖNYVKERESKEDÉS
(HOFFMANN ÉS VASTAGH)

1910

97.562

BUDA ÉS PEST

1602–1603-IKI OSTROMA

KÜLFÖLDI LEVÉLTÁRI KUTATÁSAI ALAPJÁN

IRTA

Dr VERESS ENDRE

KÉPEKKEL ÉS KÉPMELLÉKLETEKKEL

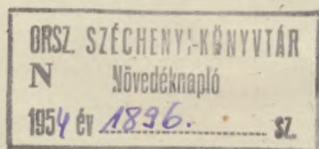
BUDAPEST

EGGENBERGER-féle KÖNYVKERESKEDÉS
(HOFFMANN ÉS VASTAGH)

1910

Különlenyomat a Hadtörténelmi Közlemények-ből

262883

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

Négy kivétel jelszót
At. úr

I.

Szomorú ténye történelmünknek, hogy a mióta Budavára s vele Pest (1541 augusztus 29-én) török kézre került,¹ majdnem hatvan esztendeig visszavívása érdekében jóformán semmit sem tett királyi házuk: a Habsburg-hatalom, vagy a mit tett is, oly rendszertelen és erőtlen kísérletezésnek mutatkozott, hogy sikertelenségük előrelátható volt.

Hazánk fővárosának eleste után általános örömet okozott s a magyarok részéről is tisztos áldozatot váltott ki a német birodalom 1542-iki magyarországi nagy hadi vállalata, mely szeptember végén kísérelte meg Buda vívását, de csúfos kudarczczal végződött.² S mintha e kudarcz emléke lidércnyomásként nehezedett volna a katonai körök lelkére, a XVI. század folyamán végig úgy tetszett, mint ha nem is bántaná őket Buda felmentése, ez az egész keresztyén világot érdeklő izgató feladat és világtörténeti jelentőségű hadi érdek. Igaz, hogy a mint a török magyarországi hódításában állandóan terjeszkedett, saját erőnket, de kivált a császári udvar hadi erejét évről-évre hazánk más-más vidékén kötötte le, hanem azért egyszer: az 1566-iki hadjárat alkalmával, midőn a Győrnél táborozó nagy sereg tétle-

¹ Okleveles és kútfői források alapján bőven ismertettem 1901-ben megjelent «Izabella királyné» cz. munkám *Buda ostroma, eleste* felirátú negyedik fejezetében, a 121—195. lapokon.

² Előzményeivel együtt Károlyi Árpád ismertette a *Századok* 1880. évi folyamában, hol a Buda és Pest alatti hadi eseményeket a 633—637. lapokon tárgyalta.

nül nézte Szigetvár elestét, lett volna reá mód és reménység Buda visszafoglalására. Ennek s utána még sok jó alkalomnak és évnek elmulasztásával 1598 őszén Mátyás főherceg — Magyarország kormányzója és katonai főhadparancsnok — kísérelte meg Buda ostromát, melyet egyhónapi táborozás után november 2-ikán abban kellett hagynia, holott már a vizivárost és a gellérthegyi erődöt is elfoglalta.¹ Tavaszra kelve hasonló kimenetelű volt Pálffy Miklós, Schwarzenberg Adolf és Nádasdy Ferencz vállalkozása, amennyiben április 16-ikán Esztergomból indulva 8000 főnyi seregükkel éjjelre Buda alá jutottak, de kardcsapás nélkül vonultak el ismét alóla. Félesztendő mulva (augusztus elején) Schwarzenberg megint lejött és 17-én a pesti erőd egyik kapuját kísérelte meg petárdával betörni, miként az elmúlt évben Győr bevételkor, de újra eredménytelenül.²

E kísérletekre most a hadvezetőséget a szentszék támogatása is sarkalta és kötelezte, mely a török elleni küzdelem folytatására 1595 óta nemcsak pénzsegély-, de seregküldésben is nyilvánult, még pedig oly áldozatkészséggel, melyből még Báthory Zsigmond erdélyi fejedelemnek is jutott, sikeresen megkezdett hadjárata költségeire.³ A hosszan tartó háború azonban nagy csapást mért a szentszékre, mert az 1600 őszén török kézre került Kanizsa sikertelen ostromában a következő év végén a pápai hadak jórésze, sok kiváló olasz tiszttel (s köztük VIII. Kelemen pápa unokaöccsével) együtt elpusztult s így támogatása teljesen kárbaveszett.⁴ Ebből okulva, a pápa sereget többé nem akart küldeni, de készséggel segélyezte Rudolf császárt továbbra is a

¹ Gróf Illésházy István nádor följegyzései (Pest, 1863.) 62. l. és Ortelius Jeromos *Chronológiája* (Nürnberg, 1604.) 425. l. — Bő forrása a török elleni harcoknak Khevenhiller Ferencz Kristóf «*Annales Ferdinandeí*» cz. műve is, csakhogy a mit tárgyunkról az V. k. (Lipese, 1722.) 2518—2534. lapján közöl, szóról-szóra Ortelius munkájából van kiírva!

² Ortelius id. krónikája 444. l.

³ Aktáit lásd Veress Endre «Erdélyországi pápai követek jelentései VIII. Kelemen idejéből» (1592—1600) cz. munkájában, mely 1909-ben a *Monumenta Vaticana Hungariæ* cz. vállalat II. része 3-ik köteteként jelent meg.

⁴ Fraknoi Vilmos: Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római szent-székkal III. k. (Budapest, 1903.) 258. l.

keresztyénség érdekeit is szolgáló nagy küzdelmében. Ám a szerzett szomorú tapasztalatok után a pénz-segélynyújtásban is óvatosabb lett s a bekövetkezett 1602-ik évben nem kívánt addig semmit sem adni, míg a hadjárat meg nem indul és segélyét tényleg a háború folytatására és nem egyéb czélokra fordítják. Ezt a kikötést és óvatosságot az a körülmény tette indokolttá, hogy az udvari fény és pompa oly összegeket nyelt el, melyeknek kis részével is sok zsoldnélkül szűkölködő ezredet és éhező katonát lehetett volna kielégíteni. Hiszen felháborító volt, hogy a mindig pénzzavarokkal küzdő bécsi udvari kamarának csupán a főherczeg és kíséretének táborba, mondjuk a közeli Győr alá szállítása, 25,000 forintba került minden egyes alkalommal!¹

A prágai császári udvarban működő pápai nunczius, Arcangelo *Spinelli* érsek, a miniszterek ösztökélésére 1602 eleje óta többször is sürgette a szentszéket ígérete beváltására, de eredmény nélkül. A mint azonban híre ment Rómába az év legnevezetesebb eseményének, Székesfejérvár ostromának, melyhez az albán származású Haszán pasa nagyvezér augusztus közepén fogott, a pápa rögtön maga elé hívatta Giacomo *Serra* kamarai klerikust, (ki az elmúlt esztendőben is főhadbiztosként szerepelt a kanizsai sikertelen vállalatban), és utasítá, hogy sürgősen induljon a hadjárat színterére: Magyarországra. Alig három napi készülődés után, szeptember 12-én kelt útra, azzal a megbízatással, hogy ő Szentsége 100,000 forintot ajánl fel a császárnak hadi czelokra.² Ezt a pénzt a hadbiztosnak a szentszék utalványozására egy Bécsben élő olasz bankártól kellett felvennie, hogy belátása szerinti részletekben bocsássa a hadvezetőség rendelkezésére.³

Serra a gyorsabb szárazföldi úton haladva, egy hét múlva Bolognában értesült Székesfejérvár (augusztus 29-én bekövetke-

¹ Egykorú, 1602-iki hivatalos kimutatás nyomán, a *Történelmi Tár* 1894. évf. 564. l.

² Római, 1602 szeptember 14-iki följegyzés, a római vatikáni könyvtár kéziratára *Urbinate* 1070. kötetében.

³ *Serra* elszámolása nyomán, a római vatikáni Borghese-levéltár I. 60. kötete 33. l.

zett) elestéről¹ s ezért postakocsira ülve egyenesen Bécsnek tartott — nem Grácznak, miként eredetileg tervezte, — hogy hamarabb célhoz jusson. Hat napot kocsizott Innsbruckig, hol Miksa főherczeggel értekezett s további négy nap alatt október elsején jutott Bécsbe. Nagy elfoglaltsága miatt Mátyás főherczeg azonban csak 5-én fogadhatta kihallgatáson, kijelentvén neki, hogy maga is lemegy a táborba, hogy személyesen vezesse a hadjáratot, a mire 30 ezer főnyi serege áll készen Győr alatt. De jellemző a viszonyokra, hogy Serra ezt a számot *nem fogadta el valónak*, s a császáriak erejét legfeljebb 25 ezer főnyinek tartotta; a főherczegnek ama kijelentését pedig, hogy maga is táborba száll, *senki sem hitte és vette komolyan* a bécsi udvarban.² Ámde ezúttal igaz volt s mindenkit meglepett vele, midőn még aznap útrakelt és a bécsi udvari haditanács öt tagjával Győrbe érve, szemlét tartott a táborban és abban a föltevésben, hogy a nagyvezér seregével visszafordul, elhatározták Buda ostromát.³

Ennek megkezdése azonban sok nehézségbe ütközött s ezek közt talán a legfontosabb: a vezérek és főtisztek közti egyenlenség volt. Így Mátyás főherczeg épp most békíté ki a tábor fejét, a magyarországi hadak tavaszkor kinevezett főhadvezérét, gróf *Rusworm* Hermann Kristóf marsallt egyik főtisztjével, *Kolonich* Siegfried ezredessel, — a ki neki egyáltalában nem akart engedelmeskedni, — míg a mellőztetése miatt duzzogó Ferrante *Gonzaga* mantuai herczeg szerencsére nemsokára ott-hagyta a tábort s visszaindult hazájába.⁴ De mi jót ígért egy olyan had, melynek fejét maga a főherczeg gyűlölte s a kire —

¹ Történetét Gömöry Gusztáv írta meg a *Hadtörténelmi Közlemények* 1892. évf. 623—635. l.

² Serra pápai hadbiztos nyilatkozatai és eredeti jelentései nyomán; a római vatikáni Borghese-levéltár III. 69. a. kötetében.

³ Ortelius krónikája 558. l. Téves azonban az az adata, hogy a főherczeg 4-én indult el Bécsből, mert Serra jelentéséből tudjuk, hogy 5-én tárgyalt vele s azért írtuk és gondoljuk, hogy még aznap délután indult útnak, mert különben is csak 7-én ért a táborba, melyet másnap szemlét meg.

⁴ Stauffer Albert: Hermann Christoph Graf von Rusworm kaiserlicher Feldmarschall in den Türkenkämpfen unter Rudolf II. (München, 1884.) 102. l.

régi hagyományok folytán — oly megszorítást kényszerített, hogy ha már más híján reá is ruházta a főhadparancsnokságot, megtiltá neki, hogy csatát nyújtson ¹ a bécsi udvari haditanács engedélye nélkül. Hogy ez mily visszás helyzetbe juttatta a harczra kész marsallt s mennyire megbénítá erejét, nyilvánvaló dolog. Ám mikor megjelenté gyorsfutáraival az előre látható eseményt, hogy a török immár Pest alá jött s hogy 3000 lovast és 500 magyar huszárt meg kozákokat küldött kémszemlére elibe, ² akkor a (még szeptember 9-ikén visszaindult) főherczeg hamarosan talpra állított néhány ezredet és összeszedett annyi löszert, a mennyit hirtelenében lehetett, hogy segítségére küldje. A dunai hajóhadat is meg kellett erősítenie s midőn 26-ikán gróf Gilbert *Santhillier* kapitány két gályával, egy fregattal meg tíz sajkával lefelé indult, Győr alatt másik 16 sajka csatlakozott hozzá. Ekkor már Rusworm (20-ika óta) Esztergomban tartózkodott, hol hadait megmustrálta, zsoldot osztott s a várat jól elsánczolván, megerősíté őrségét és úgy ment tovább ³ — szerencsét próbálni. Elindulására — miként bevallotta — még nem volt ugyan engedélye, de erősen hitte, hogy ha Budát nem is vehetné be, legalább feltartja a törököt abban, hogy Erdélybe jusson s kiragadja azt a tartományt a császár hatalmából. ⁴ Mert a nagyvezérnek, a ki ekkoriban már a pesti mezőn táborozott, hová Székesfejérvár bevétele után (szeptember közepén) jött seregével, tényleg az volt a szándéka és megbízatása, hogy Erdélybe menjen a *Basta* György altábornagy által szorongatott Székely Mózes megsegítésére. Erről Kadizade Ali pasa, Buda új parancsnoka ⁵ s a nyolczvan esztendő

¹ Egykorú tudósítás alapján, ugyanott 103. l.

² Rusworm levele Mátyás főherczeghez 1602 szeptember 12-ről; az *Österreichische Militärische Zeitschrift* 1869-iki X. évf. 4. k. 183. l.

³ Ortelius krónikája 559. lapján, hol azonban a hajóhad parancsnokát hibásan írja így: Santalier.

⁴ Rusworm 1602 október 29-iki jelentése Miksa bajor herczeghez, a budai táborból; Stauffer id. m. 241. l.

⁵ Gévay Antal «A budai pasák» cz. műve (Bécs, 1841.) 22. l. szerint csak július végén nevezték ki; Hammer József «Geschichte des osmanischen Reiches» cz. m. IV. k. (Pest, 1829.) 323. lapján Kasisade-nek nevezi.

budai bíró, Habil effendi minden áron igyekezett lebeszélni a nagyvezért, miután a török őrszemek hírért hozták a császáriak támadó szándékának, sőt éjjelenként még az ágyúzás is áthalaltszott a győri táborból. A nyakas nagyvezér azonban mindezt csak megfélemlítésnek tartotta s azért sátrait felszedve, négy nap alatt Szolnokra ment és átkelven a Tiszán, Szarvason ütött tábort. Itt érték aztán a budai törökök futárai, könyörögve, hogy térjen vissza, mert a keresztyének már a vár alatt vannak, a mi persze, visszatéríté erdélyi útjából.¹

A hír természetesen igaz volt, mert Rusworm szeptember 29-ikén Esztergom alatt felkerekedett hadával és lassan, rejtett úton s titkos szándékkal haladva nyomult előre, mert a katonákat a hadvezetőség azzal ámitotta, hogy Székesfejérvár felmentésére igyekeznek, míg a tüzérség és a lőszer a Dunán úszott lefelé.² Ebben a hitben ért a 22—24 ezer főnyi sereg³ október 2-ikán hajnali 4 órakor a szentendrei sziget irányába, melynek felső végén Rusworm hajóhidat vert a Duna mindkét ágán át.⁴ Tábort is itt ütöttek, Szent Endrétől keletre, az óbudaí romoktól hosszan elnyúlva, majdnem a Margit-szigetig,⁵ két olasz mér-földnyire Budához; míg a híd Pest felőli része védelmére egy hármass erősséget csináltak.⁶ Ám az előőrs, egy szakasz magyar

¹ Hammer id. m. 323. l. nyomán.

² A budai keresztyén táborból való 1602 október 3-iki névtelen olasz jelentés alapján, a római vatikáni könyvtár *Urbinate* 1070. kötetében.

³ Olasz jelentésünk 22,000 embert, egy másik 24,000-et említ, Illés-házy nádor pedig (*Följegyzései* 110. l.) azt mondja, hogy: az római császár hada meggyőlekezvén, német és magyar húszezer ember táján vala.

⁴ Ezt csupán Istvánfi Miklós említi «*Historia regni Hungariæ*» cz. műve bécsi 1758-iki ívrétű kiadása 484. lapján, mondván, hogy Buda felé jöve Rusworm «in locis insulæ Sancti Andreæ, inter Pestum et Vacium sitæ geminum pontem, qualem priori obsidione a Svarcenburgo factum fuisse diximus, construxit», a mi azért becses följegyzés, mivel a táborban fölvelt eredeti rajzaink közül kettőn tisztán látszik a kettős hajóhíd. — A hídépítésről Rusworm is ír ekként: ich hab eine Brucken von unserm Lager aufs Feindts Land gebaut, dass ich zu iterzeit bei ihn sein ... können; Stauffer id. m. 241. l.

⁵ Ez II. sz. mellékletünkön igen jól látszik.

⁶ Mellékelt I. és II. rajzunk alapján.

A budai hajóhid elrontása a magyar hajtúk által. (Ortelius egykorú rézmetszetéről.)

lovasság egész a budai külváros alá merészkedett, puskalövésnyire és valami 40 főnyi török lovasra bukkant, kik ugyan lövéssel fogadták, de bajt nem okoztak benne.¹ Látván azonban a törökök, hogy a keresztyének csapatjai miként sokasodnak, hirtelen a városba húzódtak. Mire beesteledett, a felső viziváros² irányában a bárkák és sajkák is megérkeztek s a rajtuk lévő 30 ágyúból csakhamar olyan ostromot intéztek a várfalak ellen, a Bécsi- és Vizikapu felől,³ hogy rögtön rés esett rajtuk. Ekkor Rusworm marsall rendeletére a bárkák őrsége — 300 vallon muskétás — partra szállott⁴ és gróf *Sulz* Károly Lajos meg *Tilly* János ezredes és *Ciancherotti* István olasz főtsízt meg-rohanván a falakat, bejutottak a derékig érő vizárkon⁵. át a városba⁶ s az ott talált 700 török közül mintegy kétszázat hánytak kardélre, míg a többi hanyatt-homlok menekült előlük a várba. A mieink egész a várkapukig követték őket s akkora volt a futamodók félelme, hogy ha a császáriaknak egy petárdájuk lett volna kéznél, talán a várba is bejuthattak volna; legalább úgy hitték! Kezdetnek azonban minden-esetre ez a siker is biztató volt, kivált, hogy a keresztyén csapatok mindössze hat embert vesztek s a sebesültek száma is

¹ Fenti olasz jelentésünk 150 főnyi törökről szól, de Stefano *Ciancherotti* a budai táborból írt (és Aldobrandini Péterhez intézett) 1602 október 2-iki levelében már csak 40 lovast említ s így ezt tartjuk elfogadhatóbb adatnak; eredetije a római vatikáni Borghese-levéltár III. 100. C. 2. kötetében.

² Ortelius ezt (id. m. 561. l.) *Juden- oder Wasserstadtnak* nevezi. Felsőnek mondjuk, mivel a híd melletti *alsó vizivárost* a törökök végig megtartották; I. mellékletünk nyomán.

³ Ezt török források nyomán Hammerből tudjuk; id. m. 523. l.

⁴ A Mátyás főherceg vezérkara által vezetett *hivatalos hadi napló* alapján írt «Die Feldzüge von 1601 und 1602 der kaiserlichen Armeen gegen die Türken» cz. közlemény adata; az *Österreichische Militärische Zeitschrift* II. k. (Bécs, 1820.) 187. l.

⁵ Ezt *Ciancherotti* említi a budai táborból írt 1602 október 3-iki levelében; a római vatikáni Borghese-levéltár III. 100. C. 2. kötetében.

⁶ Istvánfi ezt az első támadást (id. m. 484. l.) szeptember 29-ikére teszi, a mi tévedés, mert ekkor még a keresztyének serege nem is ért Buda alá.

kiesi volt. A merész támadásban Ruswormon kívül a niversi herczeg, Sulz és Tilly, de kivált gróf Martinenghi Miksa tűnt ki hősiességével, a hadak közül pedig a nápolyi származású Geronimo *Dentici* császári haditanácsos vezetése alatti vallonok meg a magyar hajdúk viselkedtek bátran.¹

E vállalat eredménye az lett, hogy a mieink bejutottak a falak mögé és elsáncolták magukat. Fáradt csapatjai közt Rusworm büszkén vonult végig, mert hisz egyetlen éjszaka munkájával jutott annyira, mint azok, a kik Budát négy év előtt ostromolták, egy hét alatt. Ez aztán embereivel együtt elbizakodottá tette, minek folytán az ellenség erejét nem becsülték nagyra s midőn egy elfogott töröktől arról értesültek, hogy a várban a kanizsai meg a két székesfejérvári basa alatt ötezeren vannak, nem is akarták elhinni, sőt meg voltak róla győződve, hogy rövidnap bevehetik a várat. Ezért Pest ostromát is elhatározták s hogy a budavári törökök meg ne segíthessék pesti testvéreiket, az október 3-iki csatározásban a hajdúk² elszakították a hajóhidat is,³ mely Pestet a budai *alsó vizivárossal* összekötötte.⁴ Ez egy lotharingiai módon készített gyújtó-hajóval sikerült akként, hogy sebesen a hídnak eresztették s a nyomában haladó kilencz sajkáról muskétások ölték, vágták a híd védelmére előrontott s a ketté vált hidon rekedt pogányokat.⁵ Másnap aztán

¹ Ezeket Istvánfi (id. m. 486. l.) így nevezi: Liberi pedites, quos Haidones quoque vocamus.

² Ezt Ciancherotti emeli ki a budai táborból írt 1602 október 8-iki jelentésében; eredetije a római vatikáni Borghese-levéltár III. 100. C. 2. kötetében.

³ Geronimo *Dentici* Spinelli prágai nuncziushoz a budai táborból 1602 október 3-ikán írt jelentése nyomán, a római vatikáni Borghese-levéltár III. 85. d. k. 47. l. és egy hasonló keltű második névtelen olasz levél alapján, a római vatikáni könyvtár *Urbinate* 1070. kötetében.

⁴ A budai táborban készült I. sz. rajzunk magyarázata *régi* hídnak nevezi. Hammer (id. m. 523. l.) azt állítja, hogy ez a híd Pestet a Csepel-vagy Liba-szigettel kötötte össze, de téved s az 1603-iki ostrom adatát alkalmazza hibásan erre a korábbira!

⁵ Ortelius krónikája 562. és Istvánfi id. m. 484. l. — A hidrontást képen is bemutatjuk Ortelius egykorú rézmetszetéről, melynek kliséjét az Athenæum-nyomda szíveségének köszönjük.

a Gellérthegy oldalán hat ágyut állítottak föl s azokból lődöztek Budára és Pestre.¹

Pest ostromát a főhadvezér október 4-ike éjjelére tűzte ki, de aztán arra határozta magát, hogy nem ágyúzással, hanem létrákon foglaltatja el, a mi másnap (az 5-ikéről 6-ikára menő) éjjel sikerült is. Rusworm marsall Sulz és Schönberg ezredek kíséretében ugyanis sajkán Pest alá húzódott s a vizről lövette, hogy vele a töröknek dolgot adjon, míg *Thurn* Henrik Mátyás gróf lovasságát átszállítva a pesti oldalra, a város falaitól 200 lépésnyire állott fel, hogy a netán kirohanó törököket feltartóztathassa, míg az első vonalban állottak a hajdúk száz latorjával, melyeknek hossza 20 láb volt.² Éjjel után egy órakor aztán az esztergomi őrségből kiválogatott magyarok s utánok a németek gyorsan felkúsztak a falakra, de már onnan a városba ereszkedniök nehezebben ment, mivel a falakról lefelé meredeken haladt a földhányás és nagy ügyességet kívánt a leereszkedés.

A pesti várfalon és tornyokban alig 1000—1500 főnyi török őrség³ fogadta a bátor támadókat: lanyhán, csendes megadással, úgy, hogy mindössze ötven embert vesztek, köztük a lekaszabolt hűtlen francziákat, míg a keresztyének ennél is kevesebbet. Végveszélyüket érezve a törökök (a mieinktől üldöztetve) kiszökdöstek a kapukon, a benmaradtak pedig gyermekeikkel templomaikban, kőházakban és pinczékben, meg a vízfelőli két rondellában húzódtak meg, várva utolsó órájukat. Két nap múlva, 7-ikén délben azonban, látva, hogy Sulz gróf ágyúkat hord be s azokkal szándékozik őket menedékhelyeikből kiűzni, a törökök az egyik bástyáról beszélgetve, Budára való szabad elvonulást kívántak a marsalltól, a mit előbb megtagadott, de aztán megadott nekik azzal a kikötéssel, hogy fegyvertelenül egy templomba húzódva holmijukat a katonáknak engedjék és Budára érve igyekezzenek védőit a vár feladására bírni. Így jutott Nádasdy felügyelete mellett mintegy 400 férfi és 150 asszony meg gyer-

¹ A hivatalos hadinapló szerint, id. h. 187. l.

² Ezt Ciancherotti említi fenti jelentésében.

³ Az őrséget 1500 főnyinek Rusworm mondja; Stauffer id. m. 241. l.

mek¹ a túlsó partra, míg több mint 500 másik — nyilván jó katona — elfoglalván két jól felszerelt bárkát, a győzők szemeláltára menekült át a budai oldalra, a nélkül, hogy feltartóztathatták volna őket; Ruswormnak különben is az lévén czélja ez emberies és szokásos eljárással, hogy Pestet mielőbb kiürítse és átvehesse.

Gazdag zsákmány, tömérdek fegyver és szőnyeg s közel ezer ló² lett e diadal eredménye, melyből 12 török zászlót és két nagy kopját 8-ikán vittek a marsall sátrába, a ki másnap magyar őrséget vetett a városba, főkapitányává Eörsy Pétert, a magyar hajdúk vitéz hadnagyát nevezvén ki. Ez nagy tisztesség volt, mivel Pest erősségét Pozsonyénál kétszer nagyobbnak ítélték az olaszok.³

Pest bevételének Bécsbe jutott híre nagy örömmel tölté el Mátyás főherceget, a ki (annyi hiába elhangzott hívás után) 9-ike délutánján — udvartartása nagyszámú népével⁴ — leindult a táborba, míg Serra pápai hadbiztos maga 13-ikán reggel követte, nehogy ellanyhuljon az ostromlók ereje, mint három évvel előbb is történt.⁵ Viszont a budavári törökök, a kik tudatában voltak annak, hogy e harc sikerét nem a pesti erő elfoglalása dönti el, hanem *Buda kiostromlása*, — mely felől biztosaknak érezték magukat — támadóik munkáját majdnem tétlenül nézték s általában oly csekély ellentállást tanusítottak, hogy azalatt

¹ Jelentésünk 500 férfit és 200 nőt említ, de inkább Ortelius adatát követjük, mely (id. m. 564. l.) kevesebből szól, míg a hivatalos hadi-napló azt állítja, hogy a rondellában 474 török adta meg magát; id. h. 188. l.

² Olasz tudósításunk adatát megerősíti Istváni is, id. m. 484. lapján, míg Ciancherotti fenti jelentésében krbl. 500 lóról beszél.

³ A budai táborból írt 1602 október 8-iki névtelen jelentés, a római vatikáni könyvtár *Urbinate* 1070. kötetében és Dentici ugyanonnan írt október 10-iki levele Spinelli prágai nuncziushoz, a római vatikáni Borghese-levéltár III. 85. d. köt. 31. l. Kiegészítve Ortelius krónikája 564. l. adataival.

⁴ Spinelli nunczius Prágában, 1602 október 21-ikén kelt jelentésében azt írja, hogy 10,000 főnyi sereggel indult le, de ezt más forrás nem erősíti meg; a római vatikáni Borghese-levéltár III. 85. d. kötete 30. l.

⁵ Giacomo Serra Bécsben 1602 október 12-én Aldobrandini Péter biboroshoz Rómába írt levele; ugyanott, a III. 69. a. kötet 13. l.

ostromlóik az aknákkal immár húsz lépésnyire jutottak, sőt itt-ott majdnem a falakig. Hadműveleteikben ugyan naponta megzavarta a várbelieknek egy-egy kirohánása, a mi kisebb csatározásokat szült, de a lovasság mindig visszaűzte a pogányokat, a kik külső segítséget sem igen kaptak, úgy, hogy az ostromlók már arról ábrándoztak, hogy *két hét alatt* bevehetik a nagyfontosságú várat,¹ melyért már annyi vér folyt. E különben is alap nélküli hiú reménykedésük azonban egyszerre szétfoszlott, a mint október 13-ikán reggel Szolnok felől Pest alá érkezett a török had, melyet a nagyvezér a gonosz hírek hallatára visszafordított. Száma 25—30 ezer főnyi lehetett,² bár oly hosszú vonalban húzódott fel s terült el a Rákosmezőtől felfelé, majdnem a császáriak táborával átellenben,³ hogy 80,000 főnyinek látszott s még táborban is hatszor nagyobbak a császári hadaknál, a mi általános rémületet okozott, mivel a keresztyének erősítésére mindössze Herberstein Zsigmond ezredes érkezett meg 7-ikén 2000 emberrel⁴ s bár azóta Mátyás főherceget is várták, semmi gyarapodásban nem részesedtek.

A török had feltartóztatására Rusworm főhadvezér *Kolonich* és *Schönberg* ezredeseket küldte át a közben visszaállított hidon, német és kozák lovasságával,⁵ de mit ért ez az alig 1500 főnyi had a török 7000 főnyi seregével szemben!⁶ Összeesapásuk zajára Dentici sietett elő 200 puskással, kiknek

¹ Dentici idézett 1602 október 10-iki levele végén és Ciancherotti id. 1602 október 2-iki jelentésében.

² Olasz jelentésünk 80 ezeret, egy másik 35 ezeret, Ciancherotti 35—40 ezeret, Istvánfi (id. m. 485. l.) 30 ezeret és Ortelius (id. m. 564. l.) 20 ezeret mond s így a valót legjobban közelítjük meg, ha 25—30 ezernyi erősnek gondoljuk.

³ Ez kivált I. számú mellékletünkön látszik jól.

⁴ A hivatalos hadinapló hat szakasz lovasról és 1000 gyalogosról ír id. h. 188. l.

⁵ Istvánfi (id. m. 485. l.) ezzel szemben azt írja, hogy Nádasdy, Thurzó és Pográny Benedek ment ellene, a mi talán úgy értendő, hogy csekély számú lovasaikkal szintén velök tartottak.

⁶ Fő olasz forrásunk 2000 emberről szól, de a mindig hivebb Ciancherotti, 1602 október 14-iki jelentésében így ír, a mint közöljük; eredetije a római vatikáni Borghese levéltár III. 100. C. 2. kötetében.

folytonos tüzelésével fedezte visszavonulásukat. Kolonich így is kétszer lovat cserélt, míg maga Rusworm, a ki a pesti erődből jöven ki a híd felé tartott, 40 lovasával ezer veszély közt vághatta át magát az ellenség csapatjain, elvesztvén Martinenghit is, kinek üldözői rögtön fejét vették, míg Tarnowski János, a kozákok főnöke jobb kezén sérült meg.¹ Az egész csatározásban valami 200 ember halt meg.²

Ezalatt Budavárából is mintegy 1000 lovas és 300 gyalogos tört ki³ és lepte meg Don Baldasarro *Marresda* kapitányt, a ki francia lovasságával a sánczoknál állott őrségen. Sikerült is a támadókat körülzárnia s megakadályozni abban, hogy az alsóvárosba juthassanak, de azért 80 német gyalogost⁴ vesztett a Stahremberg-ezredből s maga is lándzsadöfést kapott jobb karján.

Éjjelre Rusworm felszedette a hajóhíd egyrészét, nehogy a török sereg rajta átjöhessen, Pest védelmére pedig a firenzei származású Cosimo *Strozzi* ezredest rendelte erősségébe 3000 gyalogossal, a ki ugyan az elhunyt Mercoeur herczeg tanítványa s régi katona volt, de kevés őrségével nem sok biztatót ígért.

A budai oldalon e közben a sánczmunkákat is erélyesen folytatták, úgy az alsóvárosban, mint a gellérthegyi erőd felől, annyira, hogy csupán Székesfejérvár felé, nyugati irányban maradt a körülzáró vonal nyitva, alig másfél olasz mérföldnyi területen, de azt is lovasság őrizte.⁵ Buda falait egyébként könnyen ostromolhatóknak tartották az olasz tüzerőtisztek, mert régi módiasan épültek, omladozó bástyákkal ellátva, falaik pedig, kivált az alsóváros felől, kényelmesen támadhatók. Csak-

¹ Istvánfi id. m. 485. l.

² Ciancherotti fenti jelentése nyomán.

³ Mások s köztük Istvánfi is (id. m. 485. l.) számukat tévesen kétezerre teszik, míg a hivatalos hadinapló 1500 embert említ; id. h. 189. l.

⁴ Ezt a hivatalos hadinapló állítja (id. h. 190. l.) határozottan, s megerősíti Ciancherotti jelentése is; míg Spinelli 1602 október 28-án Prágából írt jelentésében 200 emberről ír, de egyébként szavahihető, mivel a török gyalogságot 300 főnyinek mondja, nem 3000-nyinek, mint több más jelentés, míg Ortelius (id. m. 565. l.) a várból kitört pogányok számát kétezerre, az elesett keresztyénekét meg százra becsüli.

⁵ Lásd I. számú mellékletünk J. jelzése alatt.

hogy a nyári jó alkalom elmulasztásával most ez is nehézzé és kétségessé vált s a nagy török had nem remélt megérkezése hirtelen lelohasztotta a túlzásra hajlamító olasz tisztek vérmes reménységeit.

Új erőt és bátorságot már csak Mátyás főherczeg jövetelétől vártak a vezérek, midőn végre 17-ikén este megérkezett,¹ hogy személyesen irányítsa, vagy legalább ellenőrizze a további teendőket. E teendők közül immár a falak lövetése volt a legfontosabb, a mit három sánczból aznap el is kezdtek és 18 ágyúból² hat napig jóformán szüntelen folytattak. De eredménye nem igen volt, mivel a folytonos nedvesség s a hóval vegyes esőzés ellankasztá az ostromlók erejét, a nappal éjtett réseket pedig a várbeliek reggelre újra betömték, hogy nagyobb bizalommal védjék magukat. Friss erőt is kaptak, amennyiben a szerdának sikerült 15-én 2000 emberét a várba juttatnia.³

A naponta megújuló csatározások közül kivált az, melyet október 16-ika éjjelén *Althan* Adolf Mihály ezredes intézett 3000 főnyi német gyalogságával, miután — a várható zsákmányra való kapzsi tekintetből — előre megkiáltották a táborban, hogy az ostromban *magyar* ne merészkedjék résztvenni.⁴ Rohama a királyi istállók melletti vizitorony ellen irányult, mely a törökök vízvételét fedezte, s bár elfoglalni nem tudta, négy sajkát vett el tőlük. Ezzel szemben a fejérvári törökök a mieinknek 50 élelmiszerrel rakott szekérét fogták el, míg huszáraink egy másik török csapatból harminczat hoztak magukkal a táborba.

Október 18-ikán a török Pestet kezdte 3—4 öreg taraczkal lövetni,⁵ 20-án pedig megkettőztetvén ágyúit, Thurn ezredes áthozta a lovasság nagyrésztét, hogy a pestiek előre megbeszélt

¹ Dentici Spinelli prágai nuncziushoz a budai táborból, 1602 október 17-én, a római vatikáni Borghese-levéltár III. 85. d. kötete 24. l.

² Illésházy jólétesültségét mutatja, hogy (id. m. 110. l.) szerinte is húsz ágyúval törették Buda egyik oldalát.

³ A hivatalos hadinapló nyomán; id. h. 190. l.

⁴ Illésházy följegyzései 110. l.

⁵ Ezt a kifejezést Illésházy id. m. 112. lapjáról vettük, ámbár olasz forrásunk is három ágyúról szól.

kirohanását fedezze. Vállalkozásuk sikerült is, mert éjjel nagy puskaropogással meglepték a sáncaikban heverő törököket, habár csak három zászlójukat vehették el. Ezután (19-ike éjjelén)¹ helyreállíttatván a hajóhid, Kolonich 21-ikén délben visszament lovasságával a budai oldalra, hol a délutáni csatározásban Rehberger százados lövéstől, Böckle hadnagy megnyíltól sebesült meg. Ezen a napon jött a mieink segítségére a Dunán az osztrák fölkelésből származó 2600 főnyi nyolcz zászlóalj pórhad is, melyet a sánczokban helyeztek el.²

Nevezetessé vált október 22-ike, mert ekkorra tüzték ki a vár elleni általános főrohamot, melynek vezetését — nagy vételkedés után — Tillyre bízták. Az ágyúk egy helyen már jó húsz lépésnyi rést törtek,³ s ezen akartak az ostromlók d. u. 4 órakor bejutni a várba. Csakhogy a védők fülsiketítő lövései, a nyakukba hulló kövek, tüzgolyók és égő lőporos zsákok annyi kárt okoztak bennük s úgy megfélemlítették őket, hogy egy lépést sem akartak előre tenni, daczára annak, hogy Rusworm marsall elrettentésül egy habozó zászlótartót és hadnagyot⁴ hat közkatonával együtt társaik szemeláttára agyonlőtt, habár maga a marsall néhány főtisztel — köztük az elesett Polart kapitánnyal — már majdnem a résig jutott.⁵

A majdnem két óráig tartó roham így gyászosan végződött, mert ezernél több ember maradt halva a csatatéren⁶ s ugyanannyi sebesült meg, főleg a jobb szárnyon, a nélkül, hogy a várba

¹ Helyreállítása napját a hivatalos hadinapló jegyezte fel; jd. h. 191. l. és megerősíti Ciancherotti 1602 október 22-iki jelentése is; a vatikáni Borghese-levéltár III. 100. C. 2. kötetében.

² Ortelius krónikája 566—567. l. és a hivatalos hadinapló id. h. 192. l.

³ Ez I. mellékletünkön E betűvel, a másodikikon B betűvel van jelezve.

⁴ Illésházy följegyzései 111. l.

⁵ Buda alóli 1602 október 28-iki névtelen olasz tudósítás, a római vatikáni könyvtár *Urbinate* 1070. kötetében.

⁶ Serra meg Illésházy is ugyan «közel 2000 főnyit» írnak, de a hivatalos hadinapló (id. h. 193. l.) 1500 emberről, a későbbi budai tudósítások meg csak ezernél többről szólnak s így ez a kisebb szám az elfogadhatóbb, míg ellenben Ciancherotti tuloz, midőn 1602 október 22-iki második jelentésében azt írja, hogy 100 ember halt meg és 200 sebesült meg!

juthattak volna. A sebesültek között találjuk a niversi herceget, a kit félvállán surolt oly veszedelmesen egy golyó, hogy harmadnapra vissza is vitték Bécsbe, meg Tilly ezredest, kinek seregében alig maradt 200 ember épkézláb, míg a húsz olasz tiszt közül meghalt az ifjú lovag Ascanio Scoto Piacentino és megsérült Pisani velencei főnemes.

Ez a nagy veszteség s az ostromnak az a tanúsága, hogy a vár *bevehetetlen* és 6—7 ezer főnyi őrsége vitézül harczolt s védte magát, általános levertséget okozott a katonák közt és végtelenül lehangolta a főherceget is, ki az egész rémítő küzdelmet egy szomszédos hegyről kísérte figyelemmel, fájdalommal látva, hogy ez az egy nap tönkretette úgyszólván hadáinak színe-virágát. Pedig a rohamot a rettenthetetlen Rusworm háromszor is megújítja, hanem úgy látszik a vezetés nem volt egységes, meg aztán a hadak egyrészét Pest védelme foglalta el, miután a török erősen készült visszavételére. Ez a készülődés azonban egyelőre inkább körülzárolással folyt, mint lövéttéssel, mivel — egykorú tudósítás szerint — bántotta őket, hogy ágyúgolyóik esetleg a pesti templomok félholdját érintse s ezért éjjel-nappal ásva az aknákat és sánczokat, közeledtek (a Vác felőli oldalon) a várfalakhoz,¹ melyek gyengék és nehezen védelmezhetők voltak.

Buda szerencsétlen kimenetelű főrohama utáni napon (23-ikán) érkezett le a táborba Serra pápai hadbiztos is, kinek első benyomása, a mit szerzett, az volt, hogy a vár visszavívása sokkal nehezebb, mint a hogy eleinte hitték és hirdették.² Ez őt egyénileg s a szentszék szempontjából azért is bántotta, mivel eddigelé már 20,000 forintot költött hadiczelokra s bár érezte, hogy hiábavaló minden további áldozat, tudta, hogy ily fontos vállalatot nem szabad cserben hagyni anyagiak miatt.³

¹ Dentici 1602 október 23-iki jelentése a budai táborból Spinelli prágai nuncziushoz, a római vatikáni Borghese-levéltár III. 85. d. kötete 14. l.

² Serra ugyanazonnap irt első budai levelében Offredo Offredi molfettai püspök, velencei nuncziushoz intézve, a római vatikáni Borghese-levéltár III. 48. af. kötetében.

³ A pápai hadbiztos levele Aldobrandini Cinzio pápai államtitkár-

Mátyás főherczeggel együtt méltan elkéséríté azonban, hogy Prágában alig törődtek a hadak ellátásával s míg a tartományi csapatok nem szenvedtek hiányt élelemben sem — mit a Dunán könnyen lehetett szállítani — addig éppen a három császári ezred legénysége fizetetlen volt immár hónapok óta, annyira, hogy ez idei hadjárat kezdetétől fogva egyetlen *hópénzt* sem kapott, úgy hogy a pápai hadbiztosnak kellett most őket szükségükben 30,000 forinttal kisegítenie, nehogy elkeseredésükben szétoszoljanak.¹ Egyébként az ostromlók száma immár nem volt nagyobb 18,000 főnyinél, daczára, hogy állandóan 25,000-nyinek hirdették.²

Pár napi csend után, melyet mindkét fél pihenésre használt, gróf Salm Miksa október 25-én átment ezredével a pesti oldalra³ és másnap este felé a törökök második rohama alkalmával⁴ a pesti őrség hirtelen kirohanással a falak alatti török seregére csapott. A németeket Kratz Hannibal vezette e kirohásban a török sánczok ellen, de a magyar hajduk nem támogatták kellően, a miért sok főtiszt maradt halva a csatározás helyén, a megmaradtak közül sokan pedig nem akartak tovább szolgálni ily gyenge és veszedelmes helyen. Ekkor veszett el Kratz és maga Eörsy Péter is, a vitéz esztergomi kapitány, még pedig úgy, hogy midőn megszaladt futó hajduit kardlapozta s visszatéríteni igyekezett, a kapu előtt elesve agyontaposták.⁵

Az ennyire meglazult fegyelmet immár csak is az őrség fel-

hoz a budai táborból, 1602 október 23-ikáról, a római vatikáni Borghese-levéltár III. 69. a. kötete 16. l.

¹ Serra pápai hadbiztos 1602 október 30-iki jelentése ugyanahhoz; ugyanott a 37. l. Ez az összeg így oszlott meg: az ezredekre egyenként 5—5 ezer, lőszerre, hidakra és az ezer főnyi kozák hadra másik 15,000 forint; a pápai hadbiztosnak ugyanaznap kelt második jelentése nyomán; ugyanott a 36. lapon.

² Serra hadbiztosnak a budai táborból 1602 október 23-ikán írt második jelentése Aldobrandini pápai államtitkárhoz; ugyanott a 29—31. l.

³ A már idézett budai 1602 október 28-iki olasz tudósítás nyomán.

⁴ Istvánfi ezt hibásan október 23-ika reggelére teszi; id. m. 485. l.

⁵ A budai táborból való 1602 október 30-iki névtelen olasz tudósítás, a római vatikáni könyvtár *Urbinate* 1070. kötetében; Ortelius krónikája 569. l. Istvánfi id. m. 485. l. és a hivatalos hadinapló, id. b. 195. l.

frissítésével lehetett fenntartani, a mit 27-ike éjjelén a főherczeg Denticire bizott, a ki aztán az árkok megerősítésével lelket öntvén az őrségbe Strozzi 30-ikán kivonulhatott a városból. Nagyobb veszély Pestet nem is látszott többé fenyegetni, mert a török ugyan már 30 lépésnyire közeledett aknáival, de ellenaknáikkal a pestiek sikeresen ellensúlyozhatták működésüket s azáltal, hogy Strozzit a főherczeg nagyobb kísérettel ismét visszaküldte és szerencsésen be is tudott jutni a körülzárolt pesti erődbe, a pogányok minden reménységüket feladták.

A török tábor különben legtöbbet szenvedett a drágaság és az azt okozó éhség miatt s mivel azt a budavári törökök is érezték, kérve kérték a nagyvezért, hogy hagyjon fel az ostrommal, mert másként ő maga éhezteni ki Budát, a mi aztán a keresztyének kezére juttatná. Csupán annyit kívántak még tőle, hogy engedje át erősítésükre a szigorú és vitéz Mohamed pasát, a ki 2000 janicsárral és legügyesebb tüzéireivel fel is vonult Budavarába.¹ A császári csapatok csodálatára Hasszán pasa erre október 28-ika éjjelén felhagyott Pest ostromával² és hirtelen csomagolni kezdvén, november 2-án — a keresztyének halottaknapján — éjjel eltávozott Pest alól. A mint felvirradt, a mieink örömben a törökök elhagyott helyére mentek, de bizony ott a háromheti táborozás szemetén kívül nem találtak egyebet valami 2000 döglött lónál és tevénél, melyeknek nyelve mind ki volt szedve, mivel a nagy inségben már azon éltek,³ sőt állítólag még a «holt lovakat is nyersen, mint az ebek megették, még az csontokat is megrágták»,⁴ a mi csak úgy érthető kellően, ha tudjuk, hogy ez az esztendő amúgy is inséges volt hazánkban. S jellemző, hogy az éhségtől hajtva minden éjjel átsompolygott 4—5 török a keresztyének táborába, kérve, hogy tartsák őket maguknál.⁵

¹ Naima nyomán Hammer id. m. 524. l.

² Rusworm id. budai jelentése szerint; Stauffer id. m. 241. l.

³ A már idézett budai 1602 november 2-iki olasz és Rusworm id. fenti jelentése adataival.

⁴ Illésházy följegyzései 112. l.

⁵ Ciancherotti 1602 november 3-iki budai jelentéséből; a római vatikáni Borghese-levéltár III. 100. C. 2. kötetében.

A távozó nagyvezér szándéka az volt, hogy Adonynál átkelve a Dunán Székesfejérvár alatt egyesüljön Boszniából érkezett 6000 főnyi segédhadával. De alig szedte fel sátorfáját, szembe találkozott a Kassáról jövő felsőmagyarországi csapatok 2000 főnyi erejével,¹ melyet majdnem teljesen tönkretettek, úgy hogy alig négyszáz juthatott közülök a császáriak budai táborába s utánuk másik 3000 hajdu és jóformán hasznavehetetlen falusi pórhad, mely az ostromlók segítségére sietett,² helyesebben tereltetett a vármegyék részéről. Hanem azért a nagyvezér terve is csak részben sikerült, mert a bosnya basa feltartóztatására november 2-ikán a főherczeg Nádasdy, Herberstein, Kolonich, Mersperg és Thurzó³ vezetésével 4000 magyar gyalogost küldött, míg Pogrányi Benedek a naszádosokkal a Dunán⁴ ment le, s így rövidesen megadásra kényszerítették az adonyi kastélyt, hol a török hidat akart verni⁵ és elfoglalták Földvárt és Paksot is.⁶ E kalandjukban 900 török közül kétszázat öltek meg a mieink⁷ és ötvenet elfogva, gazdag zsákmánynyal tértek vissza a budai táborba. Ámde a táboriak helyzete sem volt kecsagető. Általános levertség vett erőt mindenkin, a ki szemlélője volt e hiábavaló, reménytelen helyzetnek, melyet a fegyelem teljes meglazulása is súlyosbított. Így virradt

¹ Olasz forrásunk 3000 embert említ, de a hivatalos hadinaplót követjük, mely azt mondja, hogy Rüber ezredes ekkor 2000 főnyi magyar lovast és gyalogost hozott segítségül; id. h. 196. l.

² Budai 1602 november 3-iki névtelen olasz tudósítás, a római vatikáni könyvtár *Urbinate* 1070. kötetében.

³ Ezt a két utóbbit Ortelius említi (id. m. 570. l.) az adonyi kastély bevételét november 1-ére tevén. V. ö. a hivatalos hadinapló feljegyzésével; id. h. 196. l.

⁴ Őt csupán Illésházy nál (id. m. 113. l.) és Istvánfinál találjuk említve, munkája 485. l.

⁵ Serra levele a budai táborból Aldobrandini pápai államtitkárhoz 1602 november elsejéről, a római vatikáni Borghese-levéltár III. 69. a. kötete 45. l.

⁶ A budai táborból 1602 november 2-án írt névtelen olasz tudósítás, a római vatikáni könyvtár *Urbinate* 1070. kötetében és Istvánfi id. m. 485. l.

⁷ Budai tábori jelentésünk ugyan majdnem 2000 főnyire becsüli a megöltek számát, de ez tulzás, sőt valótlan a már idézett 1602 november 3-iki budai tudósítás 600 emberről szóló tudósítása is és valónak Ciancherotti adatát fogadhatjuk el.

fel reájuk november másodika, midőn a várbeli törökök jó darab sánczukat elfoglalták, azután estefelé négyezeren újra a sánczokban meghúzódott császári seregekre vetették magukat, melyek ötszáznál több embert vesztek, ¹ úgy hogy csupán a táborból segítségükre siető csapatok űzhették őket vissza. Aztán meg a folytonos esőzés űzte ki őket sánczaikból a szabadba, a miért a viziváros fala körül három menedékhelyet építettek számukra, ² sőt e végre helyrehozták a gellérthegyi erődöt is. Ez is tán azért történt, hogy foglalkoztassák őket, mert ilyen elesigázott had alkalmatlan volt rohamokra s legfőljebb ostromra és lövetésre lehetett volna használni, ³ ha az idő és a körülmények engedték volna.

Nehéz volt az öt hete körülzárolt Budavára őrségének helyzete is, mert nagy éhséget szenvedett s immár lóhusra jutott, hiszen egy kenyérnek már egy-két forint volt az ára, ⁴ egy véka liszté húsz forint ⁵ s még a rozs kiláját is 15 forinton mérték ⁶ a Dunaparton tanyázó markotányosok. Lőszerük is fogytán volt a várbelieknek, kiknek száma alig érte el a négyezret, ⁷ habár annak a basának a vezérlete alatt, a ki tavaly Kanizsa várát védelmezte, most is sikeresen állották meg helyüket a keresztyénekkal szemben, kiknek támadó szándéka ekkor már nagyon lelohadt vala. A törökök különben is kitűnő várvédők, nemcsak mivel harcziasak és kitartók, hanem mivel a vár feladásáért kijáró szigorú büntetéstől való félelem is sarkalja őket kitartásra. ⁸

¹ Ciancherotti fenti jelentésében ezerről ír.

² Egyike I. számú mellékletünkön H. betűvel van jelölve.

³ Dentice levele Spinelli prágai nuncziushoz a budai táborból 1602 október 30-ikáról, a római vatikáni Borghese-levéltár III. 88. d. kötete 9. l.

⁴ A budai táborban írt 1602 október 30-iki olasz jelentésből, a római vatikáni könyvtár *Urbinate* 1070. kötetében.

⁵ Az id. 1602 november 2-kii budai olasz jelentésből.

⁶ Hammer id. m. 524. l.

⁷ Ennyinek tartjuk egy 1602 október 29-iki névtelen budai olasz jelentés alapján, daczára, hogy Serra és Dentice állandóan tizezerről s többről szólnak, miként Illésházy is 12,000 emberről ír, id. m. 113. l.

⁸ A budai táborból írt 1602 október 29-iki névtelen olasz tudósításból, a római vatikáni könyvtár *Urbinate* 1070. kötetében.

Ilyen körülmények közt — ebben a győzelemre való minden kilátás nélküli nehéz helyzetben — Serra pápai hadbiztos már október 30-ikán belátta, hogy az ostromló seregeknek vissza kell vonulniok, a tisztességes és önkéntes hátrálás látszatának lehető megóvásával.¹ S valóban pár nap mulva bekövetkezett a budai sánczokban esett újabb csúfos vereség és midőn a pesti török tábor feloszlása után tartott haditanácsban a főherczeg felvetette a *Quid agendum* kérdését, egyhangulag az volt a végzés, hogy a mennyiben 15—20 nap alatt — a mi még a beállott téli hideg miatt táborban tölthető — nem vehetnék be Budavárát, hozzák helyre Pest meg a gellérthegyi vár erősségét és kellő őrséget hagyván bennök, kezdjék újból az ostromot tavasz nyíltával, április havában, a mi a mostaninál nagyobb sikerrel kecsegtetne.

Nyilvánvaló, hogy e határozathozatalra a végszükség kényszeríté a haditanácsot, mert a törökök támadása nem szünetelt és naponta újabb veszélylyel fenyegette a keresztyének lankadt hadait. Így pl. midőn november 3-ikán a lovasság kivonult eserkészésre a Buda körüli vidékre, alig vették ezt észre a várból, fényes nappal, d. u. 3 órakor kétezer janicsár és ezer szpáhi² rohant a táborra, az új erőd irányában. De minthogy a mieink későre érkeztek segítségül,³ hamarosan valami ezer embert vagdaltak össze, köztük Krzinecki lovasezrede⁴ és idősb Mansfeld Károly grófot, a hét évvel előbb elhunyt hasonló nevű hős fiát,⁵ a sánczokban talált két ágyút pedig beszegeztek,⁶ kerekeit összevágva és

¹ Serra hadbiztos Offredi velencei nuncziushoz, a budai táborból 1602 október 30-ikáról, a római vatikáni Borghese-levéltár III. 48. af. kötetében.

² A pápai hadbiztos, a ki jelentéseiben az ellenség erejét következeten nagyítja, itt 6000 törököt említ és ugyanannyit mond (id. h. 197. l.), a hivatalos hadinapló is; de hihetőbb másik szemtanunk adaléka, mely 3000 emberről szól.

³ Ennek oka Istvánfi szerint (id. m. 486. l.) az volt, hogy Rusworm marsall éppen kártyázott.

⁴ Nevét csupán a hivatalos hadinapló írja (id. h. 197. l.) így helyesen, míg másutt így találjuk: Schraïnecki.

⁵ Ortelius krónikája 572. l. és Istvánfi id. m. 486. l.

⁶ Giovan Battista Cavalli Bécsből, 1602 november 23-ikán irt leveléből, a római vatikáni Borghese-levéltár III. 88. d. kötete 36. l.

felgyűjtva,¹ annyira urai lettek a terepnek. Ekkor Mátyás főherczeg rendeletére a féltábor este 8 órakor újra megindult az elvesztett erőd visszavívására, de a török lovasság akkora pusztítást végzett benne, hogy az emberi karok, lábak és fejek csak úgy repültek a levegőben, a megmaradt katonák pedig nyakig véresen rohantak vissza, miután az erődöt a törökök tíz órakor maguktól elhagyván, a bosszúért lihegő keresztyén csapatok végre hatalmukba keríthették.² S bizony kevés jelentősége volt ezzel szemben annak, hogy a táborból kivonult lovasság egy Székesfejérvár felől közeledő török segélyhad ezer főnyi előcsapatával találkozván, szétverte, kétszázat megölvén, százat pedig elfogván belőlük.³ Még kevesebb eredménye volt annak, hogy a pestiek sánczaikból 9-ikén a budai víztornyot kezdték bombázni 16 nagy ágyúval,⁴ tán csak azért, hogy lekötve vele a török figyelmét azalatt a haditanács végzése folytán a beteges Strozzi Pest erődjéből kivonulhasson a Schönberg-féle ezreddel, melyet most a vallonok ezredével meg két (egyenként száz emberből álló) zászlóaljjal pótolnak, melyekkel egyúttal hozzáfogtak a vár megerősítéséhez, mivel éppen a Duna felől volt gyenge és elhanyagolt.

E közben a visszavonulást is megkezdte a stiriai gyalogság és három lovasezred, meg a három salzburgi hadtest, míg a betegeket és sebesülteket az ágyúkkal hajókon indították Bécs felé.⁵ Így szándékozott távozni a pápai hadbiztos is, miután a főherczeg kérésére további 10,000 forinttal segíté meg.⁶

A készülődés e napjaiban, november 10-én a törökök újra

¹ Illésházy följegyzései 112. l.

² A már idézett 1602 november 3-iki budai olasz jelentés alapján.

³ Serra jelentése a budai táborból, 1602 november 6-ikán Aldobrandini pápai államtitkárhoz, a római vatikáni Borghese-levéltár III. 69. a. kötete 50. l.

⁴ Ortelius krónikája 573. l. és Istvánfi id. m. 486. l.

⁵ Serra jelentése Aldobrandini pápai államtitkárhoz a budai táborból, 1602 november 12-ikéről, a római vatikáni Borghese-levéltár III. 69. a. kötete 54. l.

⁶ A pápai hadbiztos másik levele ugyanarról a napról; ugyanott, az 53. lapon.

kicsaptak a várból¹ a stiriai lovasokkal csatázva, a mikor az ifjú Ottó rajnai örgróf is elesett,² míg 12-én Thurn gróf katonáira vetették magukat s különösen a vasas németek csapatjából vágtak le húszat, megsebesítván vezérüket, Don Baldassart is, míg Camillo Trevisano nagyon előre merészkedvén, majdnem fogságba jutott.³

Ezt a kicsapást Kolonich, Nádasdy és Thurzó seregei verték vissza, megölvén a szpáhik aranysisakos vezérét is, kinek holttestét a megugrasztott törökök magukkal vitték a várba.⁴

Vakmerőségükben a törökök egyébként annyira mentek, hogy másnap (13-ikán) újra a táborra ütöttek s majdnem Mátyás főherczeg sátráig portyáztak, honnan őket a Kassáról érkezett magyar lovasok üzték el.⁵ Viszonzásul a főherczeg ugyanezen a napon bosszúságukra két gályáról 40 tüzgolyót lövetett a várba, hol sok kárt és nagy ijedelmet okoztak.⁶

Ezek után már igazán nem maradt más hátra, mint csomagolni és menekülni a pusztulás e gyászos teréről, hol a biztató kilátások közt indult ostrom ily csufosan végződött. Rusworm főhadvezér azonban még ekkor, a visszavonulás készülétei közt is azt hajtogatta és ajánlta Mátyás főherczegnek, hogy 8000 gyalogossal és 2000 lovassal diadalra juttatná a harczt. A katonaság pedig — mely immár keze alól felszabadult — azalatt nyilvánosan gyalázta, a miért csekély hadával ily nagy dologra vállalkozott és vált okozójává annyi sok kitünő tiszt és közember halálának.⁷ Őt különben maga a főherczeg sem szerette

¹ E kirohanás napját Istvánfi is helyesen nevezi meg, id. m. 486. l.

² Istvánfi id. m. 486. l.

³ Alessandro Bratti levele a budai táborból, 1602 november 12-ikéről Giacomo Vendramin prágai velencei követhez, a bécsi állami levéltár «Dispacci di Germania» 32. k. 256. l.

⁴ Istvánfi id. m. 486. l.

⁵ Az esztergomi táborból írt 1602 november 20-iki névtelen olasz tudósítás nyomán, a római vatikáni könyvtár *Urbinate* 1070. kötetében.

⁶ Ortelius krónikája 574. l. és Istvánfi id. m. 486. l.

⁷ A budai táborból írt 1602 november 11-iki névtelen olasz tudósításból, a római vatikáni könyvtár *Urbinate* 1070. kötetében. — Ezt a prágai udvarban is általánosan mondták Ruswormról.

s így nem hallgatván szavaira,¹ kiadta a parancsot a visszahúzóadásra.

Mindezt látva, hallva a török, megint elfoglalta a kiürült alsóvárost s a gellérthegyi erődöt. A pesti várat nem bántotta, de annyival több baja volt vele a császári hadaknak. Látván ugyanis romlását, senki sem akart őrségében megmaradni. Végre az utolsó napokban pihent ezredével lejött ifj. Prinzenstein Albertet kényszerítették benne maradni,² de védelmére az ő emberei sem akarván vállalkozni, az őrségi-tiszt sorshúzás folytán a Sulz-ezredre esett. A gróf aztán 13-ikán a gellérthegyi erődből kivont német, morva és sléziai katonákat vezényelte a városba,³ de bizony azok sem engedelmeskedtek, hanem zászló alatt megint kijöttek belőle. Sulz ekkor kénytelenségből három ágyút szegezett nekik s két vaklövés után a harmadik éles töltséssel 12 emberét megölvén társaik szemeláttára, a nyolcz zászlóalj 3000 gyalogossal végre bevonult a várkapun, követvén őket az osztrák tartományi lovassereg 600 vallonnal és huszárral. S ha a hadak ilyen viselkedése meglepő is, majdnem mindennapos volt ez időben, midőn a hadvezetőségnek nem volt föltétlen rendelkezési joga a zsoldos, vagy összetoborzott seregek fölött. De ez a félelem most érthető is, mert alig hogy Buda alól a keresztyén csapatok elvonultak, a bosnya basa 12,000 főnyi sereggel érkezett a budaváriak segítségére s a várból annyi lövést intéztek naponta a pestiekre,⁴ hogy nagy nehezen kirendelt őrsége nappal alig mert előbújni s a városban járkálni.⁵

A táborrontás és készülődés utolsó napjait apró epizódok

¹ Cavalli már idézett 1602 november 23-iki bécsi levele nyomán.

² Keresztnevét Istvánfi id. m. 487. lapjáról tudjuk, míg a napló őt így írja: Sprinzenstein.

³ Ez esemény napját Ortelius tartotta fenn, id. m. 574. l.

⁴ Ezt mutatja a budai táborban készült egykorú tollrajzunk is, melynek 18 × 30 cm. nagyságú eredetijére a római vatikáni Borghese-levéltár III. 91. b. 1. kötet 293. l. akadtunk, ez lévén hátára írva: Disegno di Buda et Pest.

⁵ Az esztergomi táborból 1602 november 20-ikán írt névtelen olasz tudósítás, a római vatikáni könyvtár *Urbinate* 1070. kötetében.

A pesti erőd ágyúzása a törökök részéről. (Egykorú budai tollrajz.)

élénkitették. Így 14-ikén Vohrenstein ezredes¹ három zászlóalja, mely az utolsó őrségi szolgálatot teljesítette, átlovagolt Kolonich ezredeshez s mialatt iddogáltak, megszólaltatták a trombitákat és dobokat, hogy a hadifelvonulás ismert hangjaival kicsalogassák a törököt az alsóvárosból s még egyszer csetepatézzanak vele. Ámde cselük nem sikerült, mivel az ellenség mindössze néhány falkony- és ágyúlövéssel felelt zajukra, a nélkül, hogy bárkiben is kárt tett volna. Mikor aztán beesteledett, kivezérelték a gyalogságot a sánczokból és éjjélkor megindították Esztergom felé. Másnap (15-ikén) reggel a lovasság is követte, miután Kolonich ezredes harczvonalba állította fel a lovagokkal együtt, de csak azért, hogy Mátyás főherczeg elvonulását valamiképpen ünnepiesebbé tegye. Ennek láttára a budai várban a törökök *örömlüzet* lőttek, sőt néhányan a hátvéd őrségéhez lovagoltak, azzal a kívánsággal, hogy Kolonich ezreddel szeretnének beszélgetni. Ez azonban nem mervén közibük menni, egyik kapitányát küldte vissza hozzájuk, kinek aztán agyba-főbe dicsérgették a távozó ezredest és szerencsés utat kívánva neki, még egyik elfogott tisztjét is visszaadták.²

Két nap telt bele, míg seregével a főherczeg szombatra Esztergomba ért,³ hol öt napot vesztegelt, nem annyira a csapatok elbocsátásával, mint inkább azzal elfoglalva, hogy löszert küldjön a pesti erődbe. Ez elfoglaltsága közepette érte a főherczeget Rudolf császár rendelete, hogy Buda ostromát folytassa s ha kell, teleljen serege a vár alatt. Ezt a főherczeg természetesen nem teljesíthette, azért sem, mert hadteste már szétoszlott, de meg a budai táborozást lehetetlenné tette volna a beállott szigorú tél és a törökök mindennapos kicsapása.⁴ Így hát nem maradt más hátra, mint Pest erősítését folytatni, a mire a

¹ Ortelius Vohenstein-ját Khevenhiller javította ki munkájában.

² Ortelius krónikája 575—576. l.

³ Serra pápai hadbiztos Esztergomban 1602 november 15-én keltezett és Aldobrandini Péter biboroshoz intézett levelében írja, hogy aznap ért oda és estére várják Mátyás főherczeget is; a római vatikáni Borghese-levéltár III. 69. a. kötete 44. l.

⁴ Érdekes, hogy a törökök az alsó vizivároson át csapdostak a császáriak táborára, mely végig hatalmukban maradt.

I. BUDA ÉS PEST TÉRRAJZA 1602-IKI OSTROMA IDEJÉBEN.

Jelmagyarázata és fordítása. 4. II campo dell' Imperatore. (A császár tábor.) B. La città di Pesto. (Pest városa.) C. La ritirata fatta da difensori di Pesto. (A Pest védői által készített védőfal.) D. Le galere et barche degl'imperiali. (A császáriak gályái és bárkái.) E. La batteria et breccia fatta a Buda. (Az ütegek és a budai falon ejtett vés.) F. La parte della città bassa, che gli nostri hanno sin hora tenuta. (Az alsóváros ama része, melyet a miénk eddig megtartottak.) G. Il forte sopra il monte San Gerardo.¹ (A Szent Gálérthegyi erőd.) H. Forticello ridotto fatto da nostri. (A miénk által készített kis erődítés.) I. La guardia della nostra cavalleria. (A mi lovasságunk őrsége.) J. Altro ponte.² (Másik híd.)

1. II campo del Turco. (A török tábor.) 2. La città di Buda. (Buda városa.) 3. La batteria fatta da Turchi a Pesto. (A törökök ostromhelye Pest falain.) 4. La mina de Turchi a Pesto. (A törökök aknái Pest falain.) 5. Dove passavano i Turchi oltre il fiume a Buda. (Az a hely, a hol a törökök a folyón átkeltek Budára mentek.) 6. Artigliaria di Turchi contra il nostro ponte. (A törököknek a mi hídunk ellen felállított tüzerülege.) 7. La ritirata fatta dalli difensori di Buda. (A Budát védők által készített védőfal.) 8. La parte della città al fiume che hanno sempre tenuta li Turchi. (A vízváros ama része, melyet a törökök végig megtartottak.) 9. Di onde gli Turchi escono contra gli Alemanni. (Az a hely, a honnan a törökök a németek ellen kijönnek a várból.) 10. II Ponte vecchio rotto da Turchi. (A törökök által elrontott régi híd.)

A térkép hátára írt czime: Disegno di Buda et Pest, et de gl'assedii posti all'un et l'altro luogo da gl'imperiali a Buda et da Turchi a Pest. Nel Ottobre et Novembre 1602.

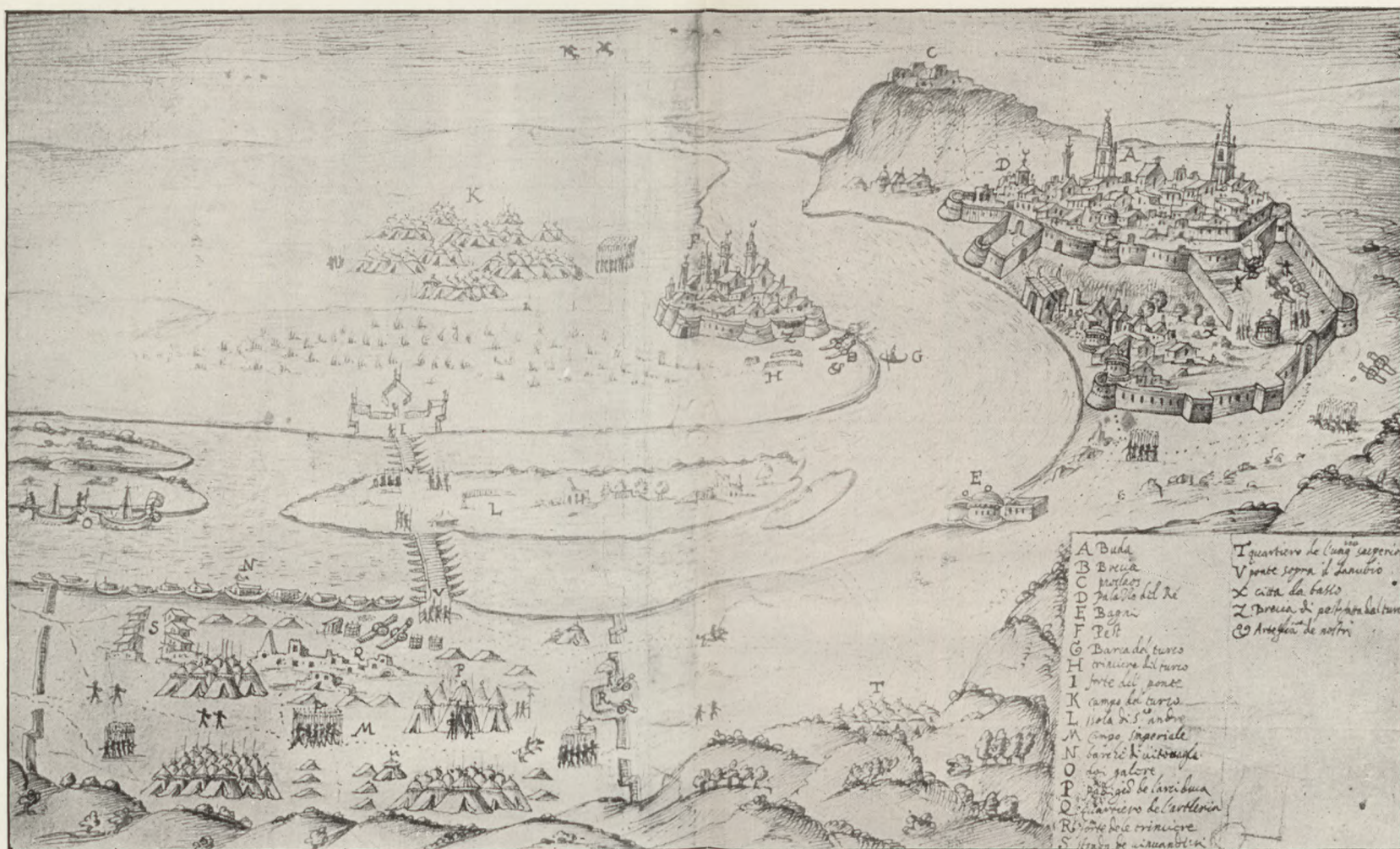
Ez a 40 cm. magas és 54 cm. széles rajzolt térkép a római vatikáni Borghese-levéltár lapszámozatlan III. 111. c. kötete végén található és Porzia Jeromos adriai püspök, grazi nunczius küldte Rómába 1602 november 18-iki jelentésével, megjegyezvén róla, hogy a budai táborból kapta és azok kijelentése szerint, a kik onnan visszatértek, elég jól van rajzolva.

¹ Tollhibából írva így: San Gothardo.

² Az előtte levő szó hibásan írva.

II. BUDA ÉS PEST TÁJKÉPE 1602-IKI OSTROMA IDEJÉBEN.

Jelmagyarázata és fordítása. A. Buda. (Buda.) B. Breccia. (A rés.) C. Blockhaus.* (A gellérthegyi erőd.) D. Palazzo del Re. (A királyi palota.) E. Bagni. (Fürdők.) F. Pest. (Pest.) G. Barca del Turco. (A török bárkája.) H. Trinciere del Turco. (A török sánczai.) I. Forte del ponte. (A hid erődje.) K. Campo del Turco. (A török tábora.) L. Isola di Santo Andre. (Szentendre szigete.) M. Campo imperiale. (A császári tábor.) N. Barche di vittovaglie. (Élelmiszeres bárkák.) O. Doi galere. (Két gálya.) P. Padiglione de l'arciduca. (A főherceg sátra.) Q. Quartiero de l'artiglieria. (A tüzérség táborhelye.) R. Forte delle trinciere. (A sánczok erődje.) S. Strada de vivandieri. (Az élelmiszer-árusok utcája.) T. Quartiero de l'Ungheria superiore. (A felsőmagyarországiak táborhelye.) V. Ponte sopra il Danubio. (Dunai hid.) X. Città da basso. (Alsóváros.) Z. Breccia di Pest fatta dal Turco. (A török által lőtt pesti rés.) & Arteglieria de nostri. (A mieink ágyúütege.)

Ez a 22 cm. magas és 36 cm. széles vízfestésű tollrajz a római vatikáni Borghese-levéltár III. 69. a. kötete 69. lapjaként bekötve látható, kevésbé finom kivitelű párja pedig ugyanott, a 41. lapon. Mindkettőt Serra pápai hadbiztos küldte be a szentszékeknek, megjegyezvén erről a bemutatotról, hátlapjára írva: *Questa per meglio d'ogn'altra*, vagyis, hogy valamennyinél jobb.

* Irva így: Proclaos, értsd Plochaos = Blockhaus.

pápai hadbiztos 5000 forintot adott a főhercegnek, kitől elbucszván, 23-ikán ért vissza Bécsbe,¹ hová másnap reggel Mátyás is felérkezett.²

A kapott pápai segélylyel egy ügyes olasz mérnök karásonyig el is készült Pest erősítésével, mely kivált a Duna felé kívánt sok munkát, míg valami 15 lépésnyire a falaktól köröskörül mély árkot húztak, hogy az ellenség ne juthasson könnyen a falak alá.³ Ezzel ugyan Pest várát még nem avatták elsőrangú erőddé, a milyenné a jövőbe való nagyobb előrelátással alakíthatták volna, de annyira mégis biztosíthatták, hogy legalább a téli hónapokban védett legyen meglepetésektől s amolyan létrákkal való támadástól,⁴ a milyennel a magyar hajdúk kezébe jutott.

Igy ért véget a nagyfontosságú 1602-iki hadi vállalat, mely annyi pénz- és emberáldozatot követelt.⁵ A nélkül, hogy Buda előbbi sikertelen ostromaiból okult volna, a nehézkes hadvezetőség most is későn, rossz időben és csekély erővel fogott újabb ostromához. A vállalkozás kudarczáért így tisztán őt terheli a felelősség,⁶ melynek tudatában is volt, midőn még fegyveres

¹ Serra jelentése Bécsből 1602 november 23-ikáról Aldobrandini Péter bíborshoz, a római vatikáni Borghese-levéltár III. 69. a. kötete 59. l. és Ortelius krónikája 576. l.

² A főherceg naplójából, *Chmel* József: *Die Handschriften der k. k. Hofbibliothek in Wien I. k.* (Bécs, 1840.) 609. l.

³ Serra 1602 december 21-ikén Bécsből írt jelentése Aldobrandini Péter bíborshoz, a római vatikáni Borghese-levéltár III. 69. a. kötete 84. l. és Illésházy följegyzései 113. l.

⁴ Serra hadbiztos 1602 december 28-án Bécsben írt jelentése Aldobrandini Péter bíborshoz, a római vatikáni Borghese-levéltár III. 69. a. kötete 88. l.

⁵ Buda ismertetett 1602-iki ostromával irodalmunkban senki önállóan nem foglalkozott s még legbövebben írt róla Szentkláray Jenő «A dunai hajóhadak története» cz. m. (Budapest, 1886.) 201—205. l. Viszont Ujhegyi Béla «Budavár keletkezése és hadtörténelmi multja» cz. m. (Temesvár, 1892.) 75. l. még ezt sem használja fel s mindössze őt sorban emlíkezik meg róla!

⁶ Serra pápai hadbiztos maga is erre a következtetésre jutott, de túloz és hatást vadászó frázissal él, midőn id. 1602 november 23-iki levelében (ellentétben korábbi tudósításaival) azt írja, hogy a hadvezetőség

kézzel és szétoszlás előtt elhatározta, hogy a török hatalmában maradt Budavárának ostromát a következő 1603-ik évben rendszerebb módon megújítja.

II.

Buda tavalyi ostromának feladásakor Mátyás főherczeg azzal a fogadalommal oszlatta el seregét a vár alatti táborában, hogy új ostromát — vezérkarának véleménye szerint — már 1603 április havában megkezdí, mikor a töröknek még nem lehet sok hada körűlte.¹ Ámde a ki a császári udvar viszonyait s főleg az udvari kamara szánalmas pénztelen helyzetét ismerte, tisztában volt vele, hogy ez csak jámbor szándék marad s az új korai hadjárat mindenfelé nagy garra hirdetett terve nem valósul meg. Pedig a hadjárat folytatását nemcsak az ország becsűlete s a keresztyén világ érdeke kívánta, de a márczius közepén megnyílt pozsonyi országgyűlésnek még a pozsonyi magyar kamara is olyan indokolással ajánlotta, hogy ha már Pest, Isten különös kegyelméből visszafoglaltatott, Buda ostroma sem maradhat el.² De a hadi készülétek megindítása már csak azért is kívánatos lett volna, hogy a pesti erőd fizetetlen őrségébe vele egy kis bizalmat öntsének az után a sok izgalom és

oka mindennek, holott: *il tempo è sempre stato bonissimo, la soldatesca buona e bastevole, il campo abundantissimo de viveri, il Danubio ci diffendeva queste cose* — a mikből legfeljebb ez utóbbi állítása igaz és elfogadható!

¹ A budai táborban 1602 november 2-ikán tartott haditanács végzése, Giacomo Serra pápai hadbiztos id. 1602 november 6-iki jelentésében; a római vatikáni Borghese-levéltár III. 69. a. kötete 50. l.

² Magyar országgyűlési emlékek X. k. 101. és 161. lapján, 1602 deczember 17-ikéről.

nyomorúság után, a mit elfoglalása óta elhanyagoltatásuk s a törökök kicsapásai miatt szenvednie kellett. Így pl. még 1602 december havában néhány sajka eleségüket rabolták el,¹ mikor pedig a Duna befagyott, olyan éhséggel teleltek, hogy «ebet, macskát mind ötték»² tavaszig, midőn vizen újra kényelmesebben élelmezhatték magukat.³

Közben, a bekövetkezett 1603-ik év január közepén a törökök azt a 40 szekérnyi élelmet is elfogták, melyet Esztergomból indítottak a pesti őrség megsegítésére, mire kétezeren kirohantak a várból és egy közeli erdőben folyt csatározással szerencsésen visszavették tőlük.⁴ Rá egy hónapra a budaiak Pestet támadták meg, de visszaverettek, sőt három nap mulva Lehner százados 60 muskétással átkelve a Dunán az egyik budai melegfürdőben időző törökökre csapott s mind egy szálíg levágta őket; csupán a nőket kímélte és hagyta menekülni. Erre a várbeliek társaik segítségére sietvén, a mieinket a pesti oldalra is követték s az üldözött Lehner szorultságát látva, Schmid kapitány néhány ágyút küldött ki támogatására, melyekkel aztán sikerült elűznie őket Pest falai alól.⁵ Márczius elsején a törökök újra bombázni kezdték a Gellérthegyről a pesti erődöt,⁶ mire őrsége viszonzásul Budavárát lödözte, még pedig olyan jó eredménnyel, hogy egyik tűzgolyójuk felgyújtván a löporos-szint, robbanásától a vár körfala 15 ölnyre leszakadt és két béget is megölt. Ennek hírére Althan ezredes 1000 német gyalogos, 100 huszár és 200 hajdú élén éjjel Buda alá lopózkodott, de a törökök 70 lovasa észrevette negyedmér földnyire közeledett előőrseit és ám-bár vitézül hadakoztak s nagyrészt levágták, a várbeliek ágyú-

¹ Ortelius id. krónikája 578. l.

² Illésházy följegyzései 113. l.

³ Azért úgylátszik ennek is sok akadálya volt, mert a prágai velen-ezei követ még 1603 április 7-ikén is az őrség éhezéséről szól; a Magyar országgyűlési emlékek id. X. k. 136. lapja 1. jegyzetében.

⁴ Ortelius krónikájának 1604-ben megjelent *Continuatio*-ja 2. lapján, melyre alábbi idézeteink is vonatkoznak.

⁵ Ugyanott, a 3. lapon.

⁶ Dilich (Schäfer) Vilmos: *Ungarische Chronica* (Cassel, 1606.) 352. l.

zása hamarosan visszaűzte Althant¹ e kalandos vállalatából, melynek előreláthatólag úgy sem lett volna semmi sikere.

Kisebb-nagyobb csatározásokkal telt el az egész tavasz — a mi másként nem is lehetett — s valahányszor a pesti őrség eleséget kapott, mindig meg-megújultak az összecsapások az egymás pusztítására hivatott két viaskodó fél között. Nevezetesebb volt e csete-paték közül az, mely május végén folyt le a Margitsziget irányában, abból az alkalomból, hogy a törökök nyolcz sajkával el akarták fogni azt a hajót, mely a mieinknek bort és sört hozott; meg az, midőn június elején megtámadták azt az 500 katonát, kik az Esztergomból küldött eleséget kísérték.² A folytonos örökösben és önvédelemben kimerült pesti őrséget végre július 10-én *Mersburg*³ János Frigyes ezredes váltotta fel, Vácra hozott hat zászlóalj gyalogságával és Trautmannsdorf 500 lovasával. Velük jött a két kerületi kapitány is: Nádasdy Ferencz huszáraival és Thurzó György hajdúival, kik az élés-szekereket kísérték be és a budai várból s a gellérthegyi erődből folyt ágyúzás mellett is sikerült az erősségbe bejuttatniok, a Dunán jött eleséggel együtt, bár ebből egy hirtelen szélvihar néhány hajót a partra hajtott és elsüllyesztett vagy átáztatott.⁴

Ennyi volt mindaz, a mi Pest körül és érdekében jó fél-esztendő alatt történt, a nélkül, hogy bármi tényleges nyoma lett volna a Buda visszavívását czélzó nagyobb-szerű hadi készületeknek. Beszélni ugyan sokat beszéltek róla a prágai udvarban, mert Rudolf császár-király — bár maga soha háborúban nem járt — legszivesebben háborúról szeretett beszélni s vallásos rajongásból is csüngött a pogány elleni harc folytatásának eszméjén. De ez eszme megvalósítására czéltudatos intézkedések alig történtek s az országgyűlésen megszavazott hadi segélyből sem lehetett idejére sokat remélni. Ennek legfőbb oka a pénzhiány volt, hiszen az udvari kamara már 1601

¹ Ortelius id. krónikája 4. l.

² Ugyanott, 11. és 13. l.

³ Ez azonos a tanulmányunk első részében (a 70. lapon) 1602 november 2-ika alatt említett Mersperggel, kinek nevét sokszor így is írták az egykorúak.

⁴ Ortelius krónikája 15. l.

óta állandó deficizzel működött, minek folytán évekre előre beszédette az adókat; a folytonos háború s az elhanyagolt földek rossz termése következtében pedig nemcsak az élelem drágult meg, de a katonák zsoldja is emelkedett.¹ Ám mindezekkel nem törődve Rudolf örült módon költekezett: ágyasaira, törvénytelen gyermekeire és műtárgyakra, melyekért nem sajnált semmi pénzt. Mikor azonban kitudódott, hogy ezekre a begyűlt hadisegélyt és adókat is elpazarolta, a prágai spanyol követ maga tanácsolta bizalmasan urának, hogy ne küldje el a már felajánlott segélyt.² Nem is érkezett meg idejére e hadjárat folyamán s még a szentszék támogatása sem volt valami nagy, habár VIII. Kelemen pápa Giacomo Serra hadbiztost az idén is újra elküldte.³

A császári udvar lanya, bátortalan magatartásának azonban az anyagiakon kívül számos egyéb oka is volt. Ilyen első sorban a hadi tanács tagjainak marakodása és egymásra való féltékenysége, a mik miatt soha egyöntetű és jóravezető határozatot hozni nem tudott; sőt megesett, hogy néha még ülést sem tarthatott, mert vagy az elnök fölényét tagadta meg egyik-másik tagja, vagy pedig olyan akadt köztük, a kivel valamegyik duzzogó tanácsos érintkezni s egy asztalhoz ülni sem akart.⁴ Az elégedetlenek közt feltűnő volt különben a protestánsok nagy száma, kik napról-napra erősödve, szövetségre léptek egymással, hogy ellentálljanak annak az udvari irányzatnak, mely a katonai főbb tisztségeket és méltóságokat katolikus tisztekkel töltette be. További bajt a hadvezetőségben működő idegen s kivált olasz tisztek áskálódása, szenvedélyessége és

¹ Egykorú tudósítás alapján Stieve Felix: Die Politik Bayerns II. k. (München, 1883.) 712. l.

² Óváry Lipót: A Magyar Tud. Akadémia Történelmi Bizottságának oklevél-másolatai III. füzet (Budapest, 1901.) 124. számú kivonata San Clemente prágai spanyol követ 1603 augusztus 16-iki jelentésének.

³ Serra 1603-iki magyarországi küldetésének aktái nem maradtak fenn a vatikáni levéltárban oly teljességben, mint az 1602-ik évek s különben is későn érkezett a táborba.

⁴ Thurn Ambrus Grazban kelt 1603 augusztus 26-iki sorai nyomán Stauffer Roswurmrol írt id. életrajza 118. l.

irigykedése okozott. Ez késleltette az idei hadjárat megindítását is leginkább. Az udvar ugyanis legkiválóbb hadvezérét: Bastát akarta volna legszívesebben a magyarországi hadak fővezérévé tenni, csakhogy ő a székelyek fölkelése miatt nem hagyhatta el Erdélyt, mely akkor teljesen felszabadult volna a császári hatalom alól. Így aztán Rudolf császár június 5-ikén újra régi kedvenczét, Ruswormot nevezte ki táborszernagygyá,¹ kit viszont Mátyás főherczeg gyűlölt. Ez a kinevezés későn történt ugyan, de még mindig elég korán lett volna, ha a marsall rögtön táborba szállhat vala. Csakhogy erre nem nyílt egyhamar kilátása. Hiszen bár Rusworm azonnal szétküldte a főtiszteket seregszerzésre s a magyarokon kívül 20,000 gyalogost és 5000 lovast remélt, ez a had — számítása szerint — augusztusnál hamarabb nem gyűlhetett össze.² Így is lett. Maga Rusworm augusztus 2-ikán indult le Bécsből³ s hatodnapra ért le Hoffkirchen György András ezredessel Esztergomba,⁴ hogy onnan vezesse a hadműveleteket és kísérhesse figyelemmel az ellenség mozdulatait. Hadainak nagy része azonban hetek óta Bécs körül táborozott, mert a hadvezetőségnek még augusztus végén sem volt annyi pénze, a mivel az ágyúkat és löszert táborba indíthatta volna. Ezért a haditanácsosok eleve elhárítottak magukról az ebből következő bajok miatt minden felelősséget, annyival inkább, hogy zsoldra már ekkor — mikor még meg sem indult a sereg — majdnem két millió forint kellett volna.⁵ Pedig ez összegből még hiányzott a szükséges élés ára, holott a magyar végházak oly nyomorúságos helyzetben sinylődtek, hogy még hat napi eleségük sem volt.⁶

Ily körülmények közt nagy erőfeszítésebe és erélyébe került

¹ Stauffer id. m. 115. l.

² Rusworm 1603 június 21-iki panaszkodó levele nyomán; Stauffer id. m. 116. l.

³ Giacomo Vendramin prágai velencei követ 1603 augusztus 11-ik tudósításából; a bécsi udvari levéltár «Dispacci di Venezia» 33. kötetében.

⁴ Ortelius id. krónikája 18. l.

⁵ Thurn Ambrus 1603 augusztus 26-iki bécsi jelentéséből; Stauffer id. m. 119. l.

⁶ Rusworm bizalmas jelentése Boden Vilmoshoz, ennek 1603 július 17-ikén irt levelében; Stieve id. m. II. k. 713. lapja 5. jegyzetében.

Ruswormnak elérnie, hogy leszállítsa nagynehezen összeverődött seregét Buda alá és környékére s legalább Esztergomot védhesse meg a török esetleges ostromával szemben, miután szándékáról és idei haditervéről semmi bizonyosat nem tudhatott.¹ Augusztus 21-ikén ütött tábort a Bécsből lejött sereg egyik része Esztergom mellett a Dunaparton,² míg a másik Buda felé készült. Ezenkívül Ruswormnak Komáromban és a váci szigeten is tábora volt, melynek népét hidépítéssel foglalkoztatta addig is, míg a csatározások megindulnak. Négy hidat vetettek a Dunára, még pedig Győrött, Komáromnál, Pest előtt három puskalövényire, meg Vácznál, a mely leghamarabb elkészült. Ezen közlekedve immár könnyebben megfigyelhették a török mozdulatait, melyekről napról-napra a legváltozatosabb részleteket hallották. Legfontosabbja ezeknek a Budavárában uralkodó drágaságról és eleséghiányról szólt. Megerősítette ezt az is, hogy 85 kozák nem akarván a szűk élelmezés miatt tovább szolgálni a tatár kánt, fényes nappal zászló alatt kivonult a várból és ajánlkozott Kolonich³ Seyfried ezredes szolgálatára. Hanem a hadakozás megkezdését késleltette az a körülmény is, hogy a török — július eleje óta — a komáromi táborban tárgyalta a békét.⁴ Ennek persze az volt igazi, de leplezett célja, hogy húzahalasztsza vele az időt,⁵ mely alatt élelmet hozó hadai felérkez-

¹ Stauffer id. m. 125. l.

² Ortelius id. krónikája 18. l.

³ Miként leveleiből látjuk, legtöbbször így írja alá nevét: S. v. Kolonitsch.

⁴ Ezt Memhet szerdár pasa már május eleje óta óta sürgette Althan esztergomi kapitánynál, a ki fel is terjeszté kívánságát a prágai udvarba, de megjegyezte, hogy ne bízzanak benne, mert a pogány szándéka nem őszinte. A készületlen udvarnak kapóra jött azonban a dolog és békebiztoskúl Szuhay István egri püspököt, Nádasdy Ferencz kapitányt, Molart János hadi tanácsost és Althan Adolf ezredest nevezvén ki, július 2-ikán értek le Komáromba, hol hetekig ültek tétlenül s hitegette őket a török a legravaszabb módon, míg végre is elszállingóztak és október végén már csak Szuhay tárgyalt egyedül a török követekkel, kikkel soha semmire sem lehetett menni. (A céltalan béketárgyalások aktái alapján; a bécsi állami levéltár *Hungarica* és *Turcica* osztályában.)

⁵ Ezt a biztosok is észrevették s megírták a prágai udvarba, honnan végre 1603 augusztus 30-ikán rendelte el Rudolf császár Mátyás főherceg-

nek Budára. Ámde ezt Rusworm is belátta s ezért 16-ikán elbocsátván a török követeket,¹ hajdúi egy részét Buda alá küldte a Duna partjára, hogy megakadályozzák a török seregek jövőtelét. Bécsből ezalatt leérkezett hajókon a tüzérség felszerelése: 30 ágyú — köztük 12 nagy faltörő — meg egy rakás lőszer,² épp, mikor híre jött, hogy a török elesége már a mohácsi szigetire ért,³ hada pedig Eszéknél javában építi a hidat. Ezt vagy legalább a török átkelését a marsall hamarosan csak úgy gátolhatta meg, ha vizen szállítja le hadainak egy részét. Így Rusworm gróf Sulz és Althan ezredeseket 3000 muskétással s a komáromi hajdukkal és németekkel bárkára rakatta,⁴ míg Kolonich a Dunaparton indult lefelé 3000 lovassal és néhány gyalogezreddel.⁵ Tizenhat mérfölddel Buda alatt Szerdahelynél, Szekszárd közelében — hol a Sárvizen a törökök hidat vertek⁶ — akadtak rá Murád basa 6—8 ezer főnyi elsáncolt seregére,⁷ melyből 600—700 emberüket levágván, elfogták a szekszárdi béget és elragadtak tőlük 200 foglyot, meg három zászlót:⁸ a basa véres

nek, hogy hagyják abba a béketárgyalásokat és Rusworm készüljön a fegyveres ellenállásra; ugyanott, Turcica.

¹ Elbocsátásuk napját Ortélius jegyezte fel, id. krónikája 19. l.

² A vácsi táborban írt 1603 augusztus 12-iki olasz tudósítás, 1603 szeptember 6-iki velencei jelentésből; a római vatikáni könyvtár kéziratára *Urbinate* 1071. kötetében.

³ Ortélius id. krónikája 20. l.

⁴ Kiadatlan római olasz forrásunk 70 bárkáról szól, de nem hihetjük, hogy ennyi felesleges hajója állott volna rendelkezésére, mikor Istvánfi is (id. m. 491. l.) csupán néhány kétsor-evezősről szól.

⁵ Így egyeztetem össze két különböző római olasz jelentésünk amaz adatát, hogy a császáriak ereje 16,000 főnyi volt, a mit kissé túlzottnak tartunk.

⁶ Ezt Istvánfi állapítja meg ily pontosan (id. m. 491. l.) és említi Szamosközy István is Összes munkái IV. k. 208. lapján, míg a többi források csupán Eszék körüli hidról szólnak. — A tizenhat mérföldnyi távolságot szintén ez egykorú források említik.

⁷ Így írjuk, mivel Ortélius hatezerről, kiadatlan római olasz jelentéseink 8—9 ezerről beszélnek.

⁸ Az esztergomi táborból Bécsbe, 1603 augusztus 30-án ért tudósítás nyomán, 1603 szeptember 13-iki velencei jelentésből; a római vatikáni könyvtár id. *Urbinate* 1071. kötetében és Vendramin prágai velencei követ 1603 augusztus 18-iki jelentése; a bécsi id. *Dispacci* 33. kötetében.

zászlóját meg egy nagy aranygombos zászlót s két taraczkot. Aztán felgyújtották a hidat, melyet a törökök előbb elszakítottak, a mi olyan kavarodást idézett elő, hogy ha Kolonich sajkmás hajdui idejében elő nem kerülnek, a keresztények mind egy szálig elvesznek.¹ Majd futást tettetve, a pogányokat egy szűk bevágásba csalták, hol másik százat öltek meg közülök. E bátor kettős rajtaütésben, melyben a mieink mindössze 200—300 embert vesztek,² Kolonich újra életveszélyben forgott. A hidról ugyanis lovastól a sárba esett,³ melyből azok a kozákjai húzták ki, a kiket nemrég saját zsoldjára fogadott fel.⁴

Győzelmük teljes kihasználását megzavarta azonban a muskétások fegyelmezetlensége, a miért végső elkeseredésében két kapitányukat Sulz maga lőtte agyon, nem törődve azzal a veszéllyel, hogy katonái rátámadnak s megbosszulják magukat rajta. Ez ugyan nem következett be, de szigora oly levertséget okozott, hogy nem is kísérhették tisztességesen Kolonichot visszavonulásában, a mely szeptember elején Váczig tartott,⁵ minthogy Buda alatt nem lett volna bátorságos megvárni a török sereget. Ez Lala Mohammed basa vezetésével közeledett, kit Buda tavalyi megtartásában szerzett érdemeiért előbb harmadik vezíri rangra emelt s utána magyarországi szerdárúrá tette a szultán.⁶

¹ Ortélius id. krónikája 21. l. és Istvánfi id. m. 491. l.

² A minoriták ausztriai provinciálisának Bécsből írt 1603 szeptember 6-iki levele (a római vatikáni Borghese-levéltár III. 51. a. kötetében) és Vendramin prágai velencei követ 1603 szeptember 8-iki jelentése; a bécsi id. *Dispacci* 33. kötetében.

³ Istvánfi id. m. 491. l.

⁴ E csata napját pontosan nem tudjuk, mert Vendramin prágai velencei követ már augusztus 18-ikán ír róla, de Ortélius krónikája szerint e hadi vállalatra Rusworm augusztus 29-én indította embereit s viszont bővebb részletek csak augusztus végéről és szeptember elejéről szólnak; a miért azt hiszszük, hogy a vállalat két eseménye közt mintegy kétheti idő telt el.

⁵ Esztergomi 1603 szeptember 5-iki tudósítás, velencei 1603 szeptember 20-iki újsághírbe foglalva; a római vatikáni könyvtár *Urbinate* 1071. kötetében.

⁶ Pecsevi török történetíró nyomán; a *Századok* 1892. évf. 406. l.

A török jövetele hírére Rusworm is felszedte szeptember 17-én táborát és Sulz ezredet előre küldvén,¹ a pesti erődön alól egy mérföldnyire helyezkedett el a Dunaparton (a mai Soroksárnál lejjebb), a Csepelsziget felső vége irányában, melyet — hidat vervén reá — rögtön meg is szállottak.² Két nap múlva a török had is megérkezett³ s a budai oldalon ütött táborát mintegy 40,000 főnyi emberével, egy mérfölddel alább a mienknél, a mai Ercsi és Ráczadony közt. Másnap reggel rögtön megkezdte Budavára élelmezését, a miben Rusworm — kevés hadi erejével — meg sem kísérelhette megakadályozni, még csak ágyúlövésekkel sem, a mivel úgy sem sokat árthatott volna. Ekként öszvéreken, lovakon és tevéken három napig szállították az eleséget, harczost és löszert — a keresztény csapatok szemeláttára — a várba, melyet oly bőven elláttak, hogy a marsall és főtisztjei nem is gondolhattak többé ostromára s így csak Pest megtartására törekedtek, melynek erődjét pedig a hadvezetőség előbb fel akarta robbantani.⁴ A budai őrségnek egyébként nagy szüksége volt erre a felfrissülésre, minthogy már lóhúson élt s még annak is 24 pénzen mérték fontját, akkora lett a drágaság;⁵ a budai basa pedig minden szekér búza után négy magyar arany forint jutalmat adott árán felül a parasztnak, kik e jó fizetségért titokban be is vitték termésüket a várba, a mikor rajta nem vesztettek.⁶

Rusworm hírt adván a török had megérkezéséről a bécsi

¹ A pesti táborból Prágába ért ember elbeszélése nyomán Vendramin prágai velencei követ 1603 szeptember 29-iki jelentéséből; a bécsi *Dispacci* id. 33. kötetében.

² A Csepelt ekkor általában *Adonyi* szigetnek nevezték, csupán egyik tábori olasz jelentésünk mondja ráczkevei szigetnek; s egy másik csepelinek, miként ma nevezik.

³ A bécsi állami levéltár *Hungarica* osztályában őrzött és Locatellohoz intézett 1603 szeptember 30-iki tábori névtelen olasz jelentésből, a mi azért fontos, mert eddigelé úgy tudtuk, hogy a török jött fel előbb, szeptember 7-ikén; a mi Stauffer id. m. 125. lapján szintén hibás.

⁴ Az id. 1603 szeptember 30-iki olasz tábori jelentés nyomán.

⁵ Az id. velencei 1603 szeptember 20-iki újsághirből.

⁶ Velenczéből 1603 szeptember 27-én továbbított szeptember 13-iki bécsi tudósításból; a római vatikáni könyvtár *Urbinate* 1071. kötetében.

hadvezetőségnek, végre az is megkezdhetette a csapatok táborba szállítását, abban a sorrendben, a mint azok külföldről megjöttek. Így érkezett Bécsbe szeptember 10-én — általános fel-tűnést keltve — gróf *Hohenlohe* György Frigyes 1500 főnyi válogatott pompás nemesi frank lovashada, benne öt-öt német és flaming hosszú puskás zászlóaljjal, hét birodalmi gróf vezérlette alatt; 12-én *Germanico Strassoldo* 3000 olasz gyalogosával s utána *Gaisperger* Frigyes ezredes a bajor fejedelem segédhadával,¹ melylyel 23-ikán indult le hajókon.² Így persze 10—12 napnál hamarabb egyik sem juthatott le Buda alá, hol oly nagy szükség volt rájuk. Szeptember 21-én *Hohenlohe* jött meg a szentendrei (helyesebben káposztásmegyeri) *felső* táborba³ s midőn másnap gróf *Zollern* lovaspuskásai száz huszárral elé-séget kísérték a Pest alatti *alsó* táborba,⁴ 1500 török átkelven a Dunán, megtámadta őket, de visszaverték s 150 emberüket le is kaszabolták,⁵ míg egy másik 400 főnyi csapatot (23-án) *Thurzó* György kapitány vármegyei 200 puskás lovasa futamított meg és vágott le.⁶ Mikor aztán lassanként a többi csapatok is meg-
jöttek, *Rusworm* marsall a mellékelt térrajzunkon látható alábbi módon helyezte el hadát.⁷

Megszállván a szentendrei szigetet,⁸ Buda felé eső alsó végébe *Kolonich* Ferdinándot rendelte őt zászlóalj *Landsknecht*-

¹ Egykorú olasz tudósítás; ugyanott.

² *Vendramin* velencei követ id. 1603 szeptember 29-iki jelentéséből.

³ Így nevezi *Thurzó* György Érsekújvárról írt 1603 szeptember 24-iki levelében; *Bethlenfalvi* gróf *Thurzó* György levelei nejéhez, ezobor-szent-mihályi Czobor Erzsébethez II. k. (Budapest, 1876. 82. l.)

⁴ Ezt a távolságot *Thurzó* határozta meg így; id. helyén.

⁵ *Ortelius* id. krónikája 23. l.

⁶ *Thurzó* id. levelében; *Levelei* II. k. 83. l.

⁷ E félméternél nagyobb (35×52 cm. terjedelmű) vízfestésű, pontos rajz — melynek kicsinyített hasonmását bemutatjuk — a keresztyének pesti táborában készült, a honnan *Serra* pápai hadbiztos küldte meg *Aldobrandini* Péter biborosnak Rómába, hol azonban a vatikáni levéltár rendezésekor hibásan az 1602-iki jelentések közé jutott s található ma is (*Serra* 1602 november 6-iki leveléhez csatolva) a *Borghese*-levéltár III. 69. a. kötete 41. lapjaként beszámozva.

⁸ Ezt ekkoriban *Váci-szigetnek* is nevezték.

tel s néhány ágyúval, egy hirtelen hányt háromszögű erődbe, a sziget közepére pedig a későn érkezett Gaisperger bajor ezredét.¹ Ezenkívül körülsánczoltatta Szentendrét s a sziget mindkét partját — október elején — hajóhiddal kötvén össze, külön hidat veretett Kolonich tábora részére is, mely hidak között a Duna két partját markotányosok hajói lepték el. A főhad a Pest alatti alsó táborban sánczolta el magát a Dunaparton, hol a markotányosok kettős sora mögött három szakaszban a marsall serege s a lovasság helyezkedett el, háta mögött pedig a második sorban Pezzen, Mersperg, Ehrgott, a morvák és Hoffkirchen ezrede, melyeknek védelmére négy kis földerőddel ellátott sánczot vontak. A marsall sátra irányában hajóhid kötötte össze ezt a táborot a szigettel, melynek nyugati felső végére egy ötszögű erődöt építve, azt a hidfő védelmével együtt Sulz gyalogezredére bízta, míg Strassoldo a sziget túlsó partján valami régi kastély dűledező falai körül telepedett le,² melyet elsánczoltak és pár ágyúval biztosítottak.

A Csepel-sziget közepe irányában elterülő szigetet³ a török biztosította magának két hajóhid által, melyeket illő őrséggel védett, míg tábora vele szemben a budai oldalon terült el jó távol Buda és a gellérthegyi erőd alatt, melyet újra megerősítettek, míg a keresztény kézben lévő pesti erődöt (augusztus eleje óta) Römer Lukács ezredes védelmezte 1500 főnyi tiroli őrségével.⁴

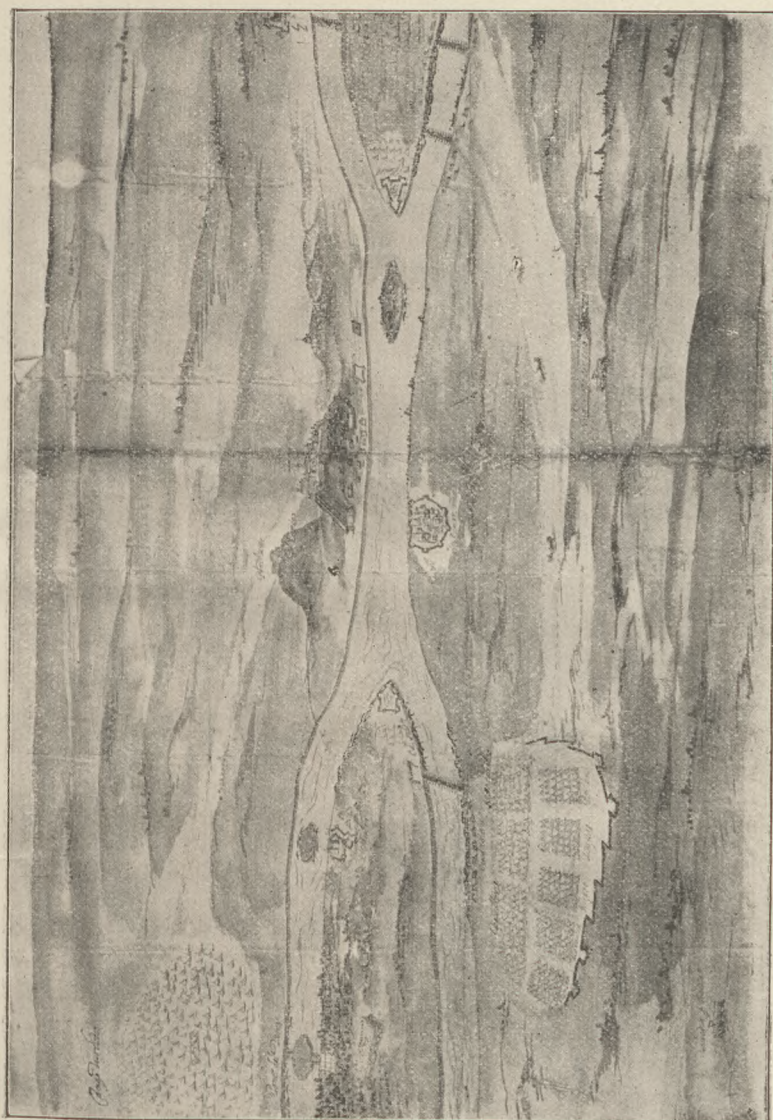
Így állott szemben egymással farkasszemet nézve a mérkőzésre készülő két sereg, melyek közül a töröké határozottan előnyben állott a keresztényeké fölött, melynek tétlenül kelle

¹ Ezt (Ciancherotti Istvánnak a Pest alatti táborból 1603 szeptember 30-án írt jelentése szerint) október 1-ére várták; eredetije a római vatikáni Borghese-levéltár III. 100. C. 2. kötetében.

² Ciancherotti fenti s az 1603 szeptember 30-iki id. névtelen olasz jelentése szerint; talán azon a helyen, hol ma a János-kápolna áll.

³ Ez vagy a Haros sziget, vagy az a lejjebb fekvő, mely a katonai térképen ma is névtelen.

⁴ Pestet a tavaszon át Mersperg lovag őrizte, a ki 1603 július 21-én még onnan ír (a bécsi állami levéltár Turcica osztályában), de augusztus elején Sulz ezredes Römer ezredével váltotta fel; Vendramin prágai velencei követ id. 1603 augusztus 11-iki jelentésében.

Buda és Pest térajza 1603 október elején.

néznie, miként élélmezi szeme láttára Budavárát s készül a támadásra. Szerencsére szeptember 24-én iszonyú zivatar tört ki, a mi harmadnapig jóformán meg sem állott, úgy hogy 26-ikáig semmit sem lehetett kezdeni.¹ Hanem e napon a török 50 tevéen és öszvéren újból eleséget és lőszert szállított a budai várba,² este pedig egy lovas pribék átúsztatván a Dunán, elárulta Kolonich Seyfriednek, hogy másnap támadni készül.³

Ez igaz is volt, a mennyiben híre jöven, hogy a török 27-ikén hidat vert az adonyi [Csepel] sziget tulsó ágára, éjjel a mieink a szigetre vonultak, de ott kitünt, hogy a hidat a kis szigetre vetette, hogy legelőt meg fát biztosítson magának vele; úgy hogy 50—60 lövés után vissza is húzódtak ismét, annyival inkább, hogy az olasz gyalogság épp aznap jött meg s azt a marsall a szigeten helyezte el. Éjjel azonban a török csakugyan áthozta valami 10,000 emberét a szigetre, bárkákon és sajkákon, mivel innenső — vagyis a kis szigetről az adonyira néző — hidjuk még nem készült el⁴ és a török jó sokáig el sem tudta készíteni. Seregéből 3000 janicsár, 7000 meg lovas volt, a nándorfejérvári bég vezetése alatt, a ki aztán ágyúit a sziget egyik magaslatán — talán a 109 méternyi Zsámihegyen — sánczolván el, fedezte többi serege felvonulását.⁵ Erre Rusworm meglepetéstől félve — mindjárt a török kém kijelentése után — Strassoldo olasz ezredét eddigi helyéről a sziget innenső, Pest felőli oldalának védelmére rendelte;⁶ maga pedig az éj leple alatt (hajnali két órakor) szintén átvonult a szigetre hat gyalogezreddel és egész (nyolcz ezrednyi) lovasságával s hadát 28-án reggel 8 órakor sűrű ködben a következő módon állította fel négy csapatban csatarendbe:

1. *csapat*: 12 zászlóalj huszár, négy zászlóalj puskás lovas

¹ Ortelius id. krónikája 24. l.

² A pesti táborban írt 1603 szeptember 29-iki eredeti olasz tudósításból, mely Bécsen át október 18-án jutott Velenczébe s küldetett szét *írott ujság* gyanánt; a római vatikáni könyvtár *Urbinate* 1071. kötetében.

³ Ortelius id. krónikája 25. l.

⁴ Az 1603 szeptember 30-iki id. névtelen olasz tábori jelentés nyomán.

⁵ A velencei id. 1603 október 18-iki olasz tudósításból.

⁶ Ciancherotti id. 1603 szeptember 30-iki leveléből.

vallon, négy cseh és két zászlóalj kozák, Kolonich vezetésével. 2. *csapat*: 1000 morva, 500 rajnai lovas, Mersperg, Hoffkirchen és Sulz ezredesekkel, Pezzen ezredes alatt. 3. *csapat*: Az osztrák és morva gyalogezerdek, négy zászlóalj Kolonich-féle s 1000 cseh lovassal. 4. *csapat*: Hohenlohe 1500 lovassal, Ehr Gott ezredével.¹

Hogy meglepje az ellenséget és meggátolja egész hadának átszállításában, Rusworm támadásra készült. Szent-Mihály napjának vigiliája volt, őszi ködös idő, mely vállalkozásának kedvezni látszott. Délig menetelt a sziget hosszában lefelé, a míg ráakadt a török előcsapatjára: 1500 főnyi félelmetes vitéz arab lovasra, a rettenthetetlen bátorságú karajazigokra² vagyis szerecsenekre, kik ingujjra vetkőzve, majdnem meztelenül harcztak parittyával³ és görbe kardjukkal. A mieink előcsapatjait *Nádasdy* Ferencz kapitány alkotta magyar lovasaival, kitartóan viaskodván velük, míg Kolonich és Thurn német lovasságukkal segélyükre nem érkeztek.⁴ E délelőtti csatározásban azért mindössze 22 vallon pusztult el s a török még az orrokat és füleket is levagdosván, diadalittasan valami 15 katona megcsonkított testét mutatta fel mieinknek, elrettentő példaul. Ekkor délben megindult a gyalogság is, hátvédül az olasz ezreddel. Erre a török, a ki ennyi erőre nem számított, kezdett a part felé húzódni s egy szőlőben helyezkedett el, kitűnő védett téren, úgy hogy lovasságunk nem is birt vele elbánni. De a mint a gyalogság megjött, Pezzen nekik rontott és Mersperggel együtt kiűzte őket, s hídjuk nem lévén kész, a Dunának szaladtak, a lovasok meg a sziget belsejébe.⁵

E csatározás d. u. félháromtól négy óráig tartott s benne

¹ Ortelius id. krónikája 25. lapján, az olasz tábori tudósítások ada-taival összeegyeztetve; de érdekes, hogy míg Ortelius a vallonokat említi elsőnek, az 1603 szeptember 30-iki id. névtelen tábori olasz tudósítás külön kiemeli, hogy legelől a magyar huszárok haladtak.

² Istvánfi nevezi így őket, id. históriájában.

³ Ezt Thurzó említi 1603 szeptember 28-iki Ujvárról írt levelében, melynek tanúsága szerint ő nem vett részt ebben a csatában, mivel csak utána két héttel hívta Rusworm marsall táborába; Levelei II. k. 86. l.

⁴ Ezt a becses adatot Istvánfi jegyezte fel; id. m. 492. l.

⁵ Az id. 1603 szeptember 30-iki névtelen olasz tábori jelentésből.

a török 2200 embert vesztett. De felfrissülvén, tovább folytatta a harczot.¹ A sziget magaslatáról t. i. a biboros Murad basa lőtte négy ágyúból a mieinket, a hegy alatt pedig a szultán megbékült, lázadó *Ázsiai diákja*² küzdött kitartóan. De mialatt 300 embere a csatamezőről egy nagy sajkán menekült, Rusworm három ágyú tüzelésével sülyeszté fenékre. Hanem mikor elesni látták a nándorfejevári és szendrői basát, meg az ázsiai lázadók vezerét, Dervis basát,³ a többi is hanyatt-homlok szabadult a halál torkából, hogy aztán esetleg a Dunába fuljon. Így pusztult el 1500 janicsár a csatatéren s ugyanannyi a vízbe fulva, összesen mintegy 5000 ember, míg a keresztények vesztesége kevés halott és 150 sebesült, meg 30 ló volt.⁴ A török egyúttal a Gellérthegy alatti sánczból is lövette a tábort, de a marsall ágyúi elhallgattatták.⁵ Egyébként míg a csata folyt, a táborban

¹ Az id. 1603 szeptember 30-iki névtelen tudósítás nyomán, elmentében Istvánfival, a ki szerint a csata virradtig tartott, mi azonban merő képtelenség.

² Így nevezi Thurzó egyik 1602 szeptember 12-iki levelében; Levelei II. k. 31. l. Latinul meg olaszul rendesen így nevezik: Niger Scriba, il Scrivano.

³ Naima nyomán, Hammer id. m. IV. k. 337. l.

⁴ Az id. 1603 szeptember 30-iki névtelen jelentés és egy 1603 október 6-án a csatatéren írt (és Velenczébe október 11-én ért) tudósítás említi a sebesültek számát, a halottakat 40, illetve 200 főre tevén, mi azonban nagyon kevésnek tartunk; a római vatikáni Borghese-levéltár III. 51. a. kötete 304. l. Viszont egy másik budai 1603 október 5-iki (Velenczébe október 25-én érkezett) tudósítás, — sőt maga Rusworm is — a törökök veszteségét 10.000-re teszi, a mi szintén túlzott; de mi a szemtanú id. 1603 szeptember 30-iki tábori olasz névtelen adatát fogadjuk el, s tartjuk valószínűbbnek.

⁵ E nevezetes csatának J. W[ussim] által készített egykorú színes tollrajza a Szentendre és Adony közti térség egyes helyeinek pontos feltüntetésével meg volt néhai Bubics Zsigmond gyűjteményében s azt «A M. N. Múzeum könyvtárában őrzött magyarországi várak és városok» cz. m. (Budapest, 1880) 25. sz. a. röviden ismertette is, képen is bemutattván egy kis részletét; de a *Történelmi Képcsarnok* igazgatóságának szíves közlése szerint ez a rajz nem jutott a többi metszetekkel hozzá s nincs meg Bubics kassai hagyatékában sem, s ekként ez is egyike azoknak a daraboknak, melyeket Bubics úgy írt le id. művében, mintha a Nemzeti Múzeumé lenne, de soha át nem adott neki!

maradt 1500 kocsis lóra ülve vigyázott, nehogy a környékbeli törökök a tábornot meglepjék és kifoszthassák s így vártak éjjelig, míg a csapatok visszatértek.¹

A mód nélkül hosszúra nyult csatározásban Nádasdyn kívül kitünt Kolonich ezredes, ki a török lovasságot kettészakasztva a hidig üzte s meg is sebesült,² meg Pezzen ezredes, ki a gyalogságot sáncaikba kergette, hol a janicsárokkal kellett megküzdenie.³ Maga a zsákmány 35 szép zászló, 4 ágyú, egy rakás ló, de kevés fogoly volt,⁴ mivel Rusworm parancsára — a keresztények megcsonkításaért — minden kézbe esett foglyot meg kellett ölni,⁵ míg a halottak közt majd ezer főemberről szedtek le aranyszövésű ruhákat és drága ékszereket.⁶

A véres csatából alig 2000 török szabadult ép bőrrel⁷ s a nagy veszteségért a szerdár basa meg az Ázsiai diák kölesnősen egymást okolták.⁸ Rusworm ellenben azt a taktikai hibát követte el, hogy a helyett, hogy győzelme után — az adonyi szigeten át — a budai oldalon heverő török táborhelyére csapott volna, pesti táborába vonult vissza s ott vesztegelt napokig tétlenül.⁹ Hogy azonban az ellenfél mozdulatait ellen-

¹ Az id. 1603 szeptember 30-iki névtelen olasz jelentésből.

² Ortelius id. krónikája 25—26. l. és Istvánfi id. m. 492. lapján, hol azonban a csata tévesen szeptember 29-ikére van téve, Hammernél (id. m. IV. k. 337. l.) Naima nyomán meg éppen 27-ikére, holott id. forrása-inkon kívül Porzia Jeromos gráci nuntius 1603 október 13-iki tudósításában (a római vatikáni Borghese-levéltár III. 51. a. kötetében) tisztán írja, hogy 28-án történt, egy másik budai tábori (és 1603 október 18-iki keltű) id. tudósítás meg nyíltan írja, hogy szeptember 29-én nem volt semmi csatározás.

³ Az id. velencei 1603 október 18-iki ujsághírből.

⁴ Ezt Istvánfi jegyezte fel, kinek előadását (id. m. 491—493. l.) szó szerint megtaláljuk Somogyi (Simigianus) Ambrus históriája (Szeben 1840.) 327—333. l.

⁵ Ezt Ciancherotti id. 1603 szeptember 30-iki s az id. névtelen olasz, tábori jelentéséből tudjuk.

⁶ Az id. velencei 1603 október 25-iki ujsághírből.

⁷ A velencei 1603 október 18-iki id. ujsághírből.

⁸ Az id. 1603 szeptember 30-iki névtelen jelentés meg az id. velencei 1603 október 25-iki tudósítás nyomán.

⁹ Stauffer id. műve 127. l.

örizze, naponként őrzőjáratokat küldött szét. Így a mieink szeptember 30-ára virradólag 11 törököt, 113 lovat és 30 zászlót fogtak el s száznál többet öltek meg azok közül, kik a szigetet sűrűjébe menekülve igyekeztek hazafelé s ezt a hőstettet az a 150 főnyi magyar előőrs cselekedte, mely arra ügyelt, hogy a török meg ne csinálhassa hidját. Október 1-én meg újabb 21 lovat szereztek és 110 törököt szorítottak a Dunának.¹ Másfelől a megromlott fegyverek javításával, ruhafoltozással s a katonai fegyelemnek vizsgálatok és büntetések által való helyreállításával telt az idő. A csata utáni napon például valami 80 olasz katona szökött meg — nagyobbára Olaszországban keresztény hitre tért török foglyok — kiket másnapra az utánuk küldött magyar huszárok visszahozván, október 4-én tartottak fölöttük ítéletet.² Ez úgy ment végbe, hogy a főprófosz előtt fellállítván őket, hatával lépdelték sátrába, hol koczkát tett elbök s a ki vele legkevesebb szemet vetett, azt káplárjuk rögtön agyonlőtte vagy felakasztatta.³

A török tábor ezalatt csendes volt, mintha békeidőt élne,⁴ de biztonsága érdekében felszedte a kis szigetre vont hidját s pár nap alatt sánczot húzott Buda várától táboráig, mely legalább két olasz mérföldnyi hosszú vonalban védelmezte, míg Rusworm katonái egyidejűleg a szentendrei szigetet kötötték össze két hajóhid által a Dunaparttal, hogy esetleg a budai részen üthessenek az ellenfélre.⁵ S midőn ez a szentendrei oldalon tényleg zavarni kezdte a mieinket a hídvetésben, 12 rakott bárkájukat sülyesztették el, megölvén a székesfejérvári béget is.⁶ Pár nappal utána, október 6-án a csepeli hidon a szigetre átvitt ágyuikkal a marsall napestig lövette a török táborát, mely

¹ Ortelius id. krónikája 27—28. l. és az id. 1603 szeptember 30-iki tábori névtelen olasz jelentés nyomán.

² Ciancherotti id. 1603 szeptember 30-iki, továbbá a velencei 1603 október 11 és 25-iki id. olasz tudósítások adatai alapján.

³ Ortelius id. krónikája 28. l.

⁴ Ciancherotti 1603 október 4-iki tábori jelentéséből; a római vatikáni Borghese-levéltár III. 100. C. 2. kötetében.

⁵ A velencei id. 1603 október 11-iki újsághírből.

⁶ Az id. velencei 1603 október 25-iki tudósításból.

ennek következtében kénytelen volt reggelre a parttól beljebb mozdulni,¹ hogy lőtávolon kívül legyen. Az ő ügye azonban ez előrelátó lépése nélkül is jól állott; hiszen Budavárát úgy el látta, hogy egyáltalán nem kellett féltene. A prágai udvarban is belátták, hogy az előrehaladott őszi időben Buda ostromát nem lehet koczkáztatni — miként még szeptember 25-én is ajánlotta Rusworm marsall, természetesen abból az okból, hogy e nagy feladat megvalósításának reménye csillogtatásával az udvart a seregek küldésére ösztönözze — s nem tanácsos a törökkel csatázni, a miért Rudolf császár azt az utasítást adta a marsallnak, hogy szorítkozzék a Csepel-sziget védelmére és apró csatározásokkal zavarja, fékezze a törököt, míg szokása szerint hazavonul s utána Székesfejervárt igyekezzék felmenteni.² Hát bizony a prágai udvari hadi tanács lassúsága s a viszonyok káros alakulása eleitől fogva *deffenzivára* utalták Ruswormot, de hogy valami eredménye mégis legyen hadi vállalatának, arra szánta magát, hogy elfoglalja a Csepel és a budai part közt fekvő kis szigetet, melyet a török hajóhíddal kapcsolt budai táborához, hátha sikerülne hamarabb megugrasztania.

E feladat megvalósítására a budai oldalon egy kis földerdőt akart csináltatni, a mire a magyar naszádosokat³ használta fel. Ezek rendeletére 11-én átkeltek a budai partra és az október 12—13 közti éjjel szerencsésen megásták a sánczot egy gyenge erőddel együtt, melyben Kolonich és Sulz parancsnoksága alatt valami 600 hajdú — országgyalogja — helyezkedett el⁴ s a sáncz szélére tíz zászlós kopját szúrtak a földbe. Az így

¹ Rusworm 1603 október 7-iki jelentése a táborból Mátyás főherczeghez; a bécsi állami levéltár *Turcica* osztályában.

² Rudolf császár két válasza Rusworm id. levelére Prágából, 1603 október 1-én és 2-án; fogalmazványaik a bécsi állami levéltár *Hungarica* osztályában.

³ Ezeket gróf Sulz az adonyi szigeten írt 1603 október 20-iki Rudolf császárhoz intézett jelentésében így nevezi: Die Haydukhen von den Schaikhnen; ugyanott.

⁴ Ennyire teszi számukat Thurzó, Ortelius pedig 300-ra, de a csatát (id. krónikája 28. l.) október 2-ika alatt írja le, bizonyára azért, mert a táborból vett tudósítása ó-naptár szerint volt keltezve, mit ő, ki csak arra

keletkezett védővonal azonban — dacára annak, hogy a Duna szemközti, tulsó partjáról egy ágyúüteg fedezte — oly gyenge volt, hogy meg is hagyták őrségének, hogy a török netaláni támadása esetére vonuljanak ki belőle. De nem így történt. Másnap (13-án) délben ugyanis iszonyú kiabálás közben a törökök lovasságukkal megrohanták a sánczot s a benne megtelepett magyarok közül harminczat levágván¹ s valami százat megsebesítvén, az erőd mellett kikötött sajkák közül is elfogtak hatot, míg egy másikon a hajdúk Kolonichot mentették meg nagynehezen. A sánczbeliek segélyére Rusworm ugyan muskétásokat küldött, sőt az adonyi szigeten 40 ágyút is állított fel fedezetükre, csak hogy a tüzmestereket sehogysem lehetett előkeríteni, a mikor szükség lett volna rájuk, mert — épp vasárnap lévén² — részegen fetrengtek a táborban. A marsall erre egy lustálkodó tüzmestert végig korbácsolt, sőt Hohenlohe ezredessel maga töltött és sütött el néhány ágyút. Hanem az már keveset használt, mert a török két órai tusával elfoglalta a sánczot,³ bár maga is sok emberét vesztette e harcban.⁴

A következő nap, hétfőn este a török az elfoglalt sánczból négy ágyúval bombázta Sulz és Strassoldo táborhelyeit, de kevés sikerrel.⁵ Majd fél olasz mérföldnyire a parttól földerdőt hányván, másnap (15-én) mindkét helyről tüzelt a táborra,⁶

törekedett, hogy adatait időrendben közölje — távol az események színhelyétől — gyakran nem vett észre s nem is igen tudott ellenőrizni.

¹ Gróf Sulz id. tábori jelentése adatát fogadjuk el, míg Thurzó Vácra írt 1603 október 14-iki levelében (id. m. II. k. 93. l.) 300-ról ír!

² Ez a vasárnap október 13-ika s bár Ortelius és Ciancherotti szerint a csata 12-én volt, mivel mindkettő utána hétfőt emleget, tévedések világos és napját e szerint — a francia Bassompierre nyomán — helyesen 13-ikára kell tennünk.

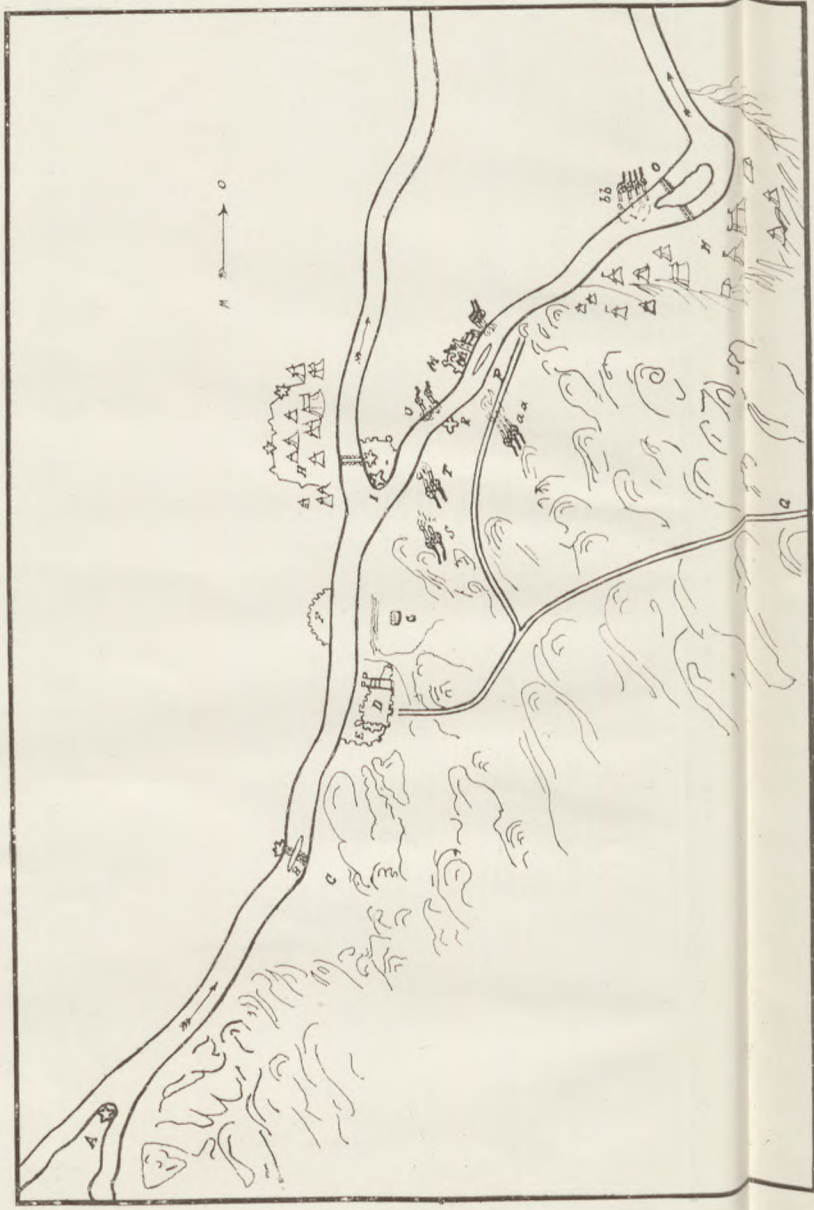
³ Bassompierre szemtanú naplója nyomán Stauffer id. m. 128—131. lapján, Ciancherottinak a pesti táborból írt 1603 október 15-iki levele adatával egyeztetve; a római vatikáni Borghese-levéltár III. 100. C. 2. kötetében.

⁴ Ortelius szerint 4000 embert, a mit nem birunk elképzelni!

⁵ Ortelius id. krónikája 29. l. és Ciancherotti id. 1603 október 15-iki tábori jelentése.

⁶ A tárgyalt eseményeket igen jól szemlélteti az a mellékletünkön bemutatott térrajz, melyet Ciancherotti 1603 október 15-ikén küldött a

A BUDA KÖRÜLI 1603-IKI HADMÍVELETEK TÉRRAJZA.

(1603 október 15-én a Pest alatti táborban készült tollrajz.)

Jelmagyarázata és fordítása. A. Forte di Sant' Andrea. (A Szent Endre-szigeti erőd.) B. Ponte di dove l'anno passato l'imperiali passavano a combattere il nimico et l'anno presente il nimico da Buda avanza con barchoni et dà attraverso al vivere. (Híd, melyen át múlt évben a császáriak az ellenségre szoktak torni, az idén meg a budai ellenség nagy bárkákkal fedezi, hogy eleségszállítását biztosítsa.) C. Piano dove l'anno passato alloggiavano l'imperiali. (Térség, melyen múlt évben a császári hadak táboroztak.) D. Budua. (Buda.) E. Suo borgo. (Budua külváros.) F. Peste. (Pest.) G. Monte detto di San Gerardo* o vero Proclaos. (Szent Gellért hegye vagyis a Blockhaus.) H. Imperiali. (A császáriak.) I. Forte impunta al isola Cepelia. (A Csepel-szigeti erőd.) L. Reggimento del conte di Sulz trincerato. (Gróf Sulz elsáncszolt ezrede.) M. Posto degli Italiani. (Az olaszok helye.) N. Campo ottomanno. (A törökök tábor.) O. Ove è stato rotto parte del campo ottomanno avanzato sopra l'isola. (Az a hely, hol a törökök tábornak a szigetre nyomult részét tönkretették.) P. Strada per dove il Turco mette il convoio in Buda. (Út, melyen a törökök Budát ellátja.) Q. Strada che va ad Alba reale. (A Székesfejervárra vivő út.) R. Forte fatto dalli Ungari alla banda del nemico. (A magyarok által az ellenség oldalán készített erőd.) S. Di dove il nemico tormenta** il campo imperiale. (A honnan az ellenség a császári tábornak lődözi.) T. Da dove tormenta il reggimento del conte di Sulza. (A honnan az ellenség Sulz ezredét lődözi.) U. Pezzi che danno enlere al forte dell' Ungari. (A magyarok erődjét védelmező ágyúk.) aa. Di dove il Turco tormenta li Italiani. (A honnan a törökök az olaszokat lődözi.) bb. Di dove l'imperiali tentano di disloggiare il Turco. (A honnan a császáriak a törökök helyéből kimozdítani igyekeznek.)

(E kiadatlan tollrajz ívnyagságú eredetije — melyet Ciancherotti István olasz tiszt küldött Rómába a Pest alatti keresztény táborból — található a római vatikáni Borghese-levéltár III. 100. C. z. kötete 223. lapjaként beszámozva.)

* Tollhibából írva így: San Tomaso.

** Szó szerint: Kínózta; gyötöri.

főleg azért, mert azalatt bárkáit lovaival baj nélkül felvontatta Ó-Buda felé, arra a helyre, hol tavaly az ostromló keresztény csapatok hidja állott, melyet úgy látszik újra meg akart építeni.¹ Egyidejűleg Kolonich ezredes huszáraival és magyarjaival, meg Hohenlohe Lajos Kázmér öt kornéta puskás lovasával csatára indult s egy völgy szorosban a törökre bukkanván, sok bivalyt, lovat és tevét vett el tőle s hajtott a táborba.²

Az október 18-ikáról 19-ikére virradó éjjelen a török felszedte sátorfáját s reggel a mieinkkel szemben, a Gellérthegy alatt *Kelenföldre* szállott,³ honnan 20—21-én iszonyúan ágyúzott, még 24 fontos golyókkal is,⁴ a mi Ruswormot szintén tette buzditá. Sulz ezredest ugyanis Pezzennel együtt október 20-ika éjjelén a kis szigetnél veszteglő török hajóhad szétkergetésére rendelte. E végre 11 sajkára egyenként 12 naszádos hajdút és 20 muskétást raktak, párhuzamosan velök pedig a Csepel-sziget jobb partján 300 muskétás haladt 150 rövidpuskással fedezetükre.⁵ A magyarok látva a török hajók sokaságát, egykedvűen eveztek, de mikor azt a parancsot vették, hogy kiszálljanak a szigeten s ott hadakozzanak, megtagadták az engedelmisséget és oldalt húzódtak a part felé, hol a közel félezernyi fegyveres gyalogság haladt. Ezt a magyarok azonban nem annyira óvatosságból s még kevésbbé gyávaságból, mint inkább sértett nemzeti büszkeségből tették. Erősítésekre t. i. 50 Landsknechtet kértek Ruswormtól, de az elutasítá kérésöket, azzal a — meggondolatlan — kijelentéssel, hogy nem akarja a kívánt német gyal-

Pest alatti táborból Rómába, Aldobrandini Péter biborosnak, s melyet folyóiratunk számára *Scheibal* János őrmester úr, a bécsi hadügyi levéltár hivatalnoka volt szíves átrajzolni.

¹ Ciancherotti id. fenti leveléből.

² Ortelius id. krónikája 30. l.

³ Ugyanott és Thurzónak a váci táborból 1603 október 19-én írt tudósítása nyomán; Levelei II. k. 93—94. l. Valamint Sulz id. tábori jelentése szerint.

⁴ Ortelius id. krónikája 30. lapján, más följegyzésünk e két nap eseményeiről nem is lévén.

⁵ Gróf Sulz Lajos jelentése Rudolf császárhoz az adonyszigeti táborból, 1603 október 21-ikéről; a bécsi állami levéltár *Hungarica* osztályában.

gosok életét kockára tenni. Erre a magyarok vezérei, Nádasdy és Kolonich megtagadták a sziget tervbe vett elfoglalását;¹ de azért a vízen helyt álltak, annyira, hogy a törökök nagyobb számú hajóikkal sem tudták őket körülzárni, sőt néhány sajkájukat meg is szalasztották és lövéseik ellenére baj nélkül visszavonulhattak előlük.²

Egyébb összeütközése nem is volt több egyik hadakozó félnek sem, minthogy a beállott esős idő is siettette a hadi vállalat befejezését. Kedvetlen seregétől maga Rusworm sem várt többé valami különösebb hőstettet s így, miután podgyászat október 27-én csomagoltatni kezdte, 31-én maga is átvonult hadával a szentendrei szigeten keresztül a budai oldalra,³ hol a hídfőt Thurzó György, sógorával, Forgách Zsigmonddal immár 21-ike óta védelmezte.⁴ Itt a marsall a szentendrei erőd előtt csatasorba állította seregét, de látván, hogy az ellenség nem akarja észrevenni, este tábort ütött, minden elsánczolás nélkül. Együttal levelet küldött át a török táborába, jelezvén, hogy mivel maga átjött az ő partjára megkímélte a hidverés fáradságától s így kényelmesebben megverekedhetik a keresztényekkel.

A szerdár nem felelt a marsall hivalkodó levelére s nem reagált arra sem, hogy november 1-én Rusworm néhány száz lovassal maga vonult feléje. De ha csatára kényszerítenie nem is sikerült — a mire a főtisztek úgylátszik a fegyver becsületeért vágyódtak — ez a kis kémszemle elég volt arra, hogy a másnap tartott haditanácsban egyhangúlag kijelentsék, hogy Buda

¹ Ezt az érdekes epizódot — melyről a német tisztek jelentései hallgatnak — egy szemtanú francia tisz, Bassompierre Ferencz jegyezte fel naplójában; de annyiban hibásan, hogy a budai sáncz-viadal elébe helyezi, a mit egyéb tábori jelentésekkel egyeztetve, a fenti módon illesztettünk be (Stauffer id. m. nyomán) elbeszélésünk keretébe.

² Sulz id. jelentése alapján.

³ E szándékáról Rusworm (Stauffer id. m. 223. l.) 1603 október 29-iki levelében értesít Miksa bajor választó fejedelmet, de Ciancherottinak a budai oldali táborból 1603 november 5-én írt jelentése szerint tervét csak a hónap utolsó napján valósíthatta meg, tehát nem 29-én, miként Orteliusnál (id. m. 30. l.) ó-naptár szerint hibásan 19-nek írva találjuk.

⁴ Thurzó id. Leveli II. kötet 95—96. l.

ostromát megkísérelni képtelenség. Hiszen már kenyerük is alig volt 4—5 napra való, zabjuk meg teljesen elfogyott, úgy hogy immár a lovak sem bírták tovább.¹ Hanem azért a keresztény lovagok látogatását a török is viszonzotta november 5-én, midőn a délelőtti folyamán a huszárok őrszemére csapván, három (olasz) mérföldnyire közeledett a mieinkhez. Erre Rusworm d. u. egész hadával ellene indult s két mérföldnyivel visszahátráltatta,² de beesteledvén, minden összeesapás nélkül visszahúzódott; éjjel pedig a török — miután még egy palánkot vert a gellérthegyi erőd körül — csöndesen elvonult Nándorfejérvár felé,³ Buda várát Murád pasa gondjaira bízván.⁴

Ruswormnak ekként már nem volt kivel harcolnia. S mint-hogy amúgy is alig 32.000 főnyi s naponta fogyó, fegyelmetlen hadával⁵ alig másfél olasz mérföldnyire Budától,⁶ nem kísérrelhette meg a vár kiostromlását, tétlenül nézte bevehetetlen ormaít és elmélkedhetett az idei hadjárat újabb eredménytelenségén. Még örült, hogy a budaváriak nem zavarták kirohanásokkal, de annál gyávább volt az az idén is megújult cselekedete, hogy neszét vevén valami fürdőző törököknek, november 13-ika éjjelén Hohenlohe 300 nemesével körülfogta a budai főmelegfürdőt, kardélre hányván a benne talált 30 fürdőző védtelen embert.⁷

A Buda elleni idei hadjáratnak majdnem tíz heti újabb

¹ Rusworm jelentése Mátyás főherceghez a szentendrei táborból 1603 november 2-ikéről és 5-ikéről; a bécsi hadügyi levéltár Wiener H. K. R. 95. fasciculusa No. 78. Exp. jelzése alatt.

² Ciancherotti id. 1603 november 5-iki tábori jelentése és Ortelius id. m. 31. l. szerint, mely ezt a mozdulatot november 4-ikére (6-naptár szerinti október 26-ikára) teszi.

³ Ortelius id. krónikája 31. l.

⁴ Pecsevi adata, a *Századok* id. 1892. évf. 406. l.

⁵ Rusworm serege Soronzó Ferencz prágai velencei követ 1603 november 10-iki jelentése szerint (az id. *Disacci* 33. kötetében) e hadjáratban 24.000 gyalogosból és 8000 lovasból állott, a mindig nagyító Bassompierre azonban 45.000-re teszi; Stauffer id. m. 225—226. l.

⁶ Ciancherotti t. i. id. 1603 november 5-iki levelét így keltezi: Del campo dalla riva di Buda una lega et mezza da essa città.

⁷ Ortelius id. krónikája 31. l.

kudarczáért és sok véráldozatáért a seregek most is Ruswormot okolták. Ezért, hogy ellenfeleit elhallgattassa a szerencsétlen kezű marsall hirtelen Hatvan visszafoglalására határozta el magát. E végből négy ezredét Sulz és Strassoldo vezérlete alatt a magyar huszárokkal és Thurzó 200 lovasával november 12-én indítá útnak felosztott budai táborából s harmadnapra maga is utána menvén többi seregével,¹ 19-én sikerült is megadásra birnia körülárkolt várát.²

A nagy garral hirdetett, de nehezen megindult idei hadjárat ez egyetlen eredményének Serra pápai hadbiztos is szemtanúja volt, miután a szentszék újabb pénzáldozata mellett is keservesen szemlélte a Buda alatti sikertelen harcok és cél-talan erőlködések költséges kísérleteit.³

★

A Buda és Pest alatti 1602—1603. évi hadi események fenti elbeszélése folyamán állandóan találkoztunk magyarokkal, a kik rendesen az első tűzvonalba állítva mindenütt vitézül megállták helyüket Budavára kétszeri sikertelen ostromának idején. De még jobban kitűnik szerepük és a Buda visszavívását célzó hadjáratban való részvételük, ha — összefoglalásképpen — csoportosítjuk a magyarokra vonatkozó szétszórt adatokat s úgy vizsgáljuk meg, mennyi rész jutott véreinknek e nevezetes vállalkozásban, mely elsősorban őket érdekelte leginkább.

¹ Ciancherotti Hatvan alatt 1603 november 18-án írt levele, a római vatikáni Borghese-levéltár III. 100 C. 2. kötetében; Ortelius id. krónikája 31. l. Thurzó levelei II. k. 102. l. és Sulz 1603 november 19-iki jelentése a hatvani táborból Mátyás főherceghez; a bécsi hadügyi levéltár Wiener H. K. R. 95. fasciculusa Nov. 72. Exp.

² Ciancherotti Hatvan alatt írt 1603 november 20-iki levele; a római vatikáni Borghese-levéltár III. 100 C. 2. kötetében.

³ A budai táborból Serrának, sajnos egyetlen jelentése sem maradt reánk, de hogy ott volt — legalább a hadjárat vége felé — maga írja Hatvanról 1603 november 19-én keltezett és Malfetta velencei nuntiusnak írt levelében; (a római vatikáni Borghese-levéltár III. 51. a. kötete 351. l.) csakhogy későn jutott le, mert Rudolf császár 1603 október 31-iki válaszában olvassuk, hogy Serra október 19-én ért Bécsbe; fogalmazványa a bécsi állami levéltár *Hungarica* osztályában.

Az 1602-ik évi hadjáraton kezdve már az esztergomi táborban annyi volt a magyar, hogy Thurzó György érsekujvári kapitány kijelentése szerint: sok ideje, hogy együtt annyit nem látott.¹ Mikor a sereg október 2-án Budát megszállotta² Rusworm «marsalk» előljáróban szintén a magyarokat rendelte Nádasdy és Thurzó vezetésével; sőt a budai melegfürdőtől és lőportoronytól a vízivárosig és rondellájáig Eörsy Péter vitte a huszárokat és hajdukat győzelemre;³ bár Thurzó szerint több magyar gyalog kellene a hadban, a miért írt is a hatásköre alá tartozó vármegyéknek.⁴ A következő nap Thurzó «szolgái» is szerencsésen jöttek meg *csatával*, mert 13 eleven törököt, tevéket, lovakat és egyébféle marhát hoztak, 4-én meg a közeli Érdet foglalták vissza *hitre* a pogánytól.⁵ Pest városának elfoglalásában is része volt Thurzónak, a ki egyik vajdáját, Barbély Lászlót veszté el benne, «egyébb szegény legények» mellett. Ennek daczára a magyaroknak semmit sem adtak a pesti erődben talált zsákmányból, sőt egynéhányat meg is öltek miatta,

¹ Thurzó levelei II. k. 44. l.

² Buda és Pest 1602-iki látképe meg van Zimmerman Vilmos Péter augsburgi polgár rézkarcában *Dilbaum* Sámuel Eikonográfiája (Augsburg, 1605.) 57. lapján, de gyenge, rossz kivitelű. Sokkal pontosabb ennél az a 75 jelmagyarázattal bővített (13×22 cm nagyságú) rézmetszet, mely Dilich id. krónikája 347. l. látható, de annyira apró és elmosódott nyomású, hogy horganymaratású hasonmásban nem mutathattuk be, bár a tábor rajzán igen részletesen tünteti fel az egyes ezredek helyeit és neveit, melyek közül az alábbiakat jegyezzük ki pótlásképpen: Graf von Ostfriesland; Herr von Gera und seines untergebenen Oestreichische Landvolks 8 Fähnlein; Oberst Stadlau mit 3 Salzburgischen Fähnlein Fussvolk; Herr Asslbörn Rittmeister der Feldmarschalkischen Rennfahn; Monsieur de la Gragna mit 3 Cornet Kürissern; Herrn Obristen Otto von Vahnstein fränkische 3 Fahnen Reuter és Herrn Obristen Mengersreuter 4 Fahnen Reuter.

³ Gall Bernát Leó haditanácsos jelentése Mátyás főherceghez az ó-budai táborból, 1602 október 3-ikáról; a bécsi állami levéltár *Hungarica* osztályában.

⁴ Thurzó levelei II. k. 46—47. l.

⁵ Gall és Bonhomo Péter jelentése Mátyás főherceghez az ó-budai táborból, 1602 október 5-ikéről; a bécsi állami levéltár *Hungarica* osztályában.

midőn részt kért magának belőle az osztozáskor. S hogy ez rendszeresen így történt, hiven példázza Thurzó e kifakadása, hogy: mind csak az német töltődik az zsákmánnyal, minekünk soha semmi hasznunk belőle.... *Ezután az szegény magyar sem fogja keményen, ha így kezdenek cselekedni szegényekkel.*¹ Ám azért, a mint keserősége mult, mégis csak keményen s vitézül küzdött a magyar, mert sarkalta reá veleszületett bátorsága s gyakran sértett büszkesége. Magát Ruswormot is magyarok mentették meg az október 13-iki mészárlásban a pesti hídfőnél, midőn a marsall Nádasdyval és Thurzóval 600 magyar lovast akart bevinni Pestre, de mivel a török had dereka már Pest alá érkezett nem sikerült s ekkor a két magyar kapitány vitte át a hídon 40 lovasával, kik közül d. u. egy óráig többet megöltek.² Még Thurzó inasa, Gazi is sebes lett, a pesti oldalon maradt magyar sereget pedig éjjel hajókon hozatták át, mert szárazon semmiképpen el nem jöhettek. Thurzó *csatái* egyidejűleg 34 foglyot és 9 tevét szereztek gazdájuknak, köztük főembereket s janicsárokat,³ a mi — a váltságdíjra való tekintettel — nagy anyagi hasznot jelentett, ha meggondoljuk, hogy olyik 3000 forintot is ígért szabadulásáért. Hasonló szerencsével járt Horváth László nevű vitéze, a ki 17-én 24 törököt és sok lovat, öszvért hozott, épp akkor, midőn Thurzó Nádasdyval nagy fáradtan tért meg a várból kiütött törökök elleni harczból.⁴ Aznap este ért a táborba Mátyás főherczeg is (300 vértessel és 2500 főnyi fölkelő néppel),⁵ hogy szemtanúja legyen pár nap mulva az október 22-iki fő-rohamkor a magyarok kitartásának és főleg helytállásának, a mi azért volt feltűnő, mivel az eleinte jószívvvel előre törő katonák a falrések előtt minden

¹ Thurzó levelei II. k. 51. l.

² Gall Bernát haditanácsos 1602 október 14-iki jelentése Mátyás főherczeghez; a bécsi hadügyi levéltár *Feldakten* osztályában és egyidejűleg írt másik jelentése az állami levéltár *Hungarica* osztályában.

³ A Buda alatt való táborból írt 1602 október 14-iki levelében; Levelei II. k. 54. l.

⁴ Ennek ismeretét Thurzónak köszönhetjük; Levelei II. k. 56. l.

⁵ Ezt a számadatot Dilbaum budai képmagyarázata szövegéből ismerjük.

bátorságukat elvesztették s révetegen úgy állottak, *mint az el-tévedt juhok*.¹ A rohamban résztvett magyarokon kívül egyébként 500 hajdút rendeltek a vizitoronyhoz, s a Thurzó-féle lovasokat a tábor védelmére; míg Nádasdy, Kolonich és Thurzó csapataikkal a hegy mögött a várbeli török seregek kirohanását ellenőrizték.² A gyászos végű roham után³ Mátyás főherczeg ismételtén kijelentette, hogy több gyalogságra lett volna szükség s talán az ő dicsérete nyitotta meg az önző kapzsi németek ajkát arra a vallomásra, hogy: *magyar gyalog nélkül semmiképen ők Budát meg nem vehetik*.⁴ Azonban ez elismerés dacára sem fizették őket pontosan s nem ruházták kellően, a miért kedvetlenek és bizony gyakran rakoncátlanok voltak. Ennek tulajdonítható tán az is, hogy midőn október 26-án Thurzó Nádasdyval Pestre ment s gyalogságát kibocsátották, «hogy az sánczokat megüssék», ok nélkül megfutamodott, mielőtt még a török sánczához ért volna. Ekkor tiporták agyon Eörsy Pétert, a bátor hajduvezért is, a ki tartóztatni akarta őket (s kit aztán illő katonai díszszel másnap Esztergomba kísérték a magyarok temetni),⁵ míg a pesti erőd magyar őrsége hadnagyává helyébe Nagy Jánost nevezte ki a főherczeg másodmagával.⁶

Ámde ezt a fegyelmezetlenségből eredő kudarcot hamar feledtették a magyarok azzal, hogy Mátyás főherczeg kívánságára Nádasdy és Thurzó a német Mersperg ezredessel⁷ október 31-én Adony megvételére indulván, azt a hajókról partra szállított ágyúktól megrémült török őrsége puskalövés nélkül hitre

¹ Mátyás főherczeg szavai (Wie die verirrten Schaff) a budai táborból 1602 október 23-án Rudolf császárhoz intézett jelentésében; a bécsi állami levéltár *Hungarica* osztályában.

² Az eredeti tábori «Ordnung» alapján, Mátyás főherczeg 1603 október 24-iki jelentése mellett; ugyanott.

³ A rohamban megsebesült «niversi herczeg» neve: Carolus Gonzaga dux Nivernensis; Piasecki krónikája 208. l.

⁴ Thurzó levelei II. k. 61. l.

⁵ Ugyanott, 63. l.

⁶ Mátyás főherczeg 1602 október 28-iki tábori jelentéséből; a bécsi állami levéltár *Hungarica* osztályában.

⁷ Ennek nevét említi Dilbaum is idézett képmagyarázatában.

megadta,¹ úgy hogy másnap késő este már újra a budai táborba juthattak.² De mivel a török elvonulásával egyidejűleg híre jött, hogy Fejérvárról pihent sereggel készül feljönni, november 2-án ismét ellenök rendelték Thurzót *szabad hajduival* meg Nádasdy lovasaival, ezuttal Herberstein tótországi generális társaságában, kik aztán a közelgő törököt útjában feltartóztatták s négy zászlójukat 60 főemberükkel elfogván, diadallal tértek meg másnap a táborba, épp midőn a török a sánczokra csapván a német *lancznethekben* s a vármegyei gyalogokban (két főtiszt megölése mellett) annyi kárt tettek.³ Egyébként e sánczokat s robbanó aknákat is felsőmagyarországi bányászok készítették.⁴ Ezek a hamar tűzpróbát ért (300 főnyi lovast és 200 gyalogost kitevő) megyei csapatok pedig éppen akkor — november 2-ika reggelén — értek a táborba Rueber György ezredes vezetésével, 700 huszárral, 200 lovas szabadhajdúval, 300 gyaloghajdúval s a zöld, sárga és vörös rokkosokkal együtt.⁵ Másnap délelőtt azonban újra dolguk akadt, a mennyiben híre jöven, hogy a fejérvári úton egy török «csata» tünt fel, Nádasdy ment Herbersteinnal reája, de mivel sokáig késtek, Kolonich segítségükre indult s rájuk akadván, a török 4 zászlójával és 70 emberével estefelé érkeztek vissza a táborba, melyben a várból kitört törökök akkora pusztítást végeztek.⁶

Az oszlás alkalmával — melyet Mátyás főherczeg Isten

¹ A három csapatvezér jelentése Ruswormhoz az adonyi táborból, 1602 október 31-ikéről; a bécsi állami levéltár *Hungarica* osztályában.

² Egy 1602 november 4-iki német újsághír szerint Batthyány Ferenc is velök volt. (*Hungarica*.)

³ Thurzó levelei II. k. 65—67. l. nyomán készült ez előadásunkkal első leírásunkat helyesbbitjük, hol olasz forrásaink adatait egyeztetvén, Thurzó két egymásutáni adonyi hadivállalatát tévesen egynek s egymást kiegészítőnek véve Adony elfoglalását november 2-ika alatt ismertettük.

⁴ Dilich id. m. 345. l. olvassuk ugyanis, hogy 100 ilyen bányász érkezett a hadvezetőség rendeletére 1602 október 2-án a budai táborba.

⁵ Mátyás főherczeg 1602 november 3-iki jelentése Rudolfhoz, a budai táborból; a bécsi állami levéltár *Hungarica* osztályában.

⁶ A főherczeg 1602 november 4-iki jelentése, ugyanott; melyben azt olvassuk, hogy — ellentétben korábbi nagyobb adatunkkal — mieink közül 550 embert temettek el.

akarátának s a lehetetlenségnek tulajdonított¹ — Pest őrsége elrendelésében is része volt Thurzónak,² hiszen a november 13-ikán érkezett s az erődbe rendelt, de újra kivezényelt 3000 morva fölkelő gyalog helyére a főherceg a Sulz-ezred 1700 ép emberét rakta, továbbá pozsonymegyei 200 magyar lovast és 500 hajdut, kényelmükre hat sajkát is adván. Az adonyi kastélyba pedig Pogrányi Benedeket küldte 500 hajdúval, kik azt oly gyengének találták, hogy nem akartak benne megmaradni.³

Tevékeny részt vett Thurzó Nádasdyval, Forgáchcsal és másokkal — mint láttuk — a rákövetkező 1603-ik év őszén megújított hadjáratban is,⁴ melyben mindig az első tűzvonalban szerepeltetik a magyarokat; sőt a Ruswormra neheztelő, csacsogó francia Bassompierre naplóföjljegyzéséből tudjuk, mennyire nem kímélte őket a marsall, német katonaságát becézettét. Ámde a hadjárat sikere természetesen nem ezen múlt, hanem nagyobbára megint a hadvezetőség ügyefogyottságán, hogy ismét későn fogott hozzá s akkor is oly lassan, hogy a keresztény had nagyrésze csak október 1-én ért Pest alá, az egész pedig csupán egy hónap múlva volt együtt, midőn már az elemekkel: széllel, esővel és hóval is küzdenie kellett. Ez volt oka annak is, hogy nem lehetett Buda igazi ostromára és körülráolására gondolni, a mit Rusworm szóval és írásban még június havában annyit sürgetett Rudolf császárnál.⁵ De viszont taktikai hiba volt, hogy a hadvezetőség a pesti oldalra, illetve a szűk Csepel-szigetre helyezte át a hadműveletek színhelyét, a mi védelmet nyújtott ugyan a keresztény seregnek, de babért és dicsőséget nem!

Ily körülmények közt és események után Ruswormnak még

¹ A budai táborból írt 1602 november 13-iki jelentésében kéri ugyanis Rudolfot: solchen Aufbruch und Verlassung dieser Belagerung Gottes Gewalt und der Unmöglichkeit zu messen. (Ugyanott.)

² Thurzó levelei II. k. 72. l.

³ Mátyás főherceg 1602 nov. 14-iki és 18-iki jelentése Rudolffhoz a budai és esztergomi táborokból; a bécsi állami levéltár *Hungarica* osztályában.

⁴ E hadjárat eseményeinek összefoglalása olvasható: Don Gulliéndi San Clemente prágai spanyol követ 1603 december 20-iki jelentésében is; Óváry id. oklevél-másolatai III. k. 137. sz. a.

⁵ Rusworm id. 1603 november 2-iki szentendrei jelentésében.

különben helyes cselekedetei sem váltak szerencsésekké. Így pl. elvonulásakor Gaisperger ezredest rendelte Kolonich és Römer néhány száz gyalogosával a pesti erődbe.¹ De Gaisperger pár nap múlva — a marsall tudtán kívül — kivonult Pest városából (hová azonban büntetésből újra be kellett vonulnia) s csupán a tiroli Römer maradt benne öt zászlóaljával.² De ez is oly nyomorult, éhező vala, hogy mindössze 700—800 embere volt egészséges, harcsképes.³ Sokat is nyavalyogtak egész télen, midőn a befagyott Dunán semmi élelmet nem kaphattak Esztergomból, a bekövetkezett 1604-ik esztendőben meg zsoldot sem.⁴ A hadvezetőség nyár folyamán aztán Römert Huszt vára őrzőjével, *Jägenreitter* Wolff Ehrenreich főkapitánynyal váltotta fel, ki azonban annak hírére, hogy a török hajóhadával Pest ostromára közeledik, félelmében — minden támadás nélkül — öt zászlóalj gyalog és hat szakasz lovasőrségével szeptember 5-én⁵ gyáván kivonult belőle, egy csomó löszert és élelét hagyván hátra, miután — némi előrelátó gondosságát akarván fitogtatni — felgyújtotta a házakat s beütötte a boroshordók fenekét,⁶ hogy az ellenség hasznukat ne vegye.

Így jutott ismét — kardesapás nélkül — török kézre a pesti erőd,⁷ mely 1444 lépésnyi széles volt⁸ és akkora, hogy

¹ Hibás és légből kapott Ortelius (id. krónikája 31. és 34. l.) amaz előadása, hogy Gaisperger a töröknek valami 300 hajóját gyújtotta fel a vízivárosnál, nehogy átjöhessen a pesti oldalra!

² Rusworm 1603 nov. 12-iki budai és 20-iki hatvani jelentése a bécsi hadügyi levéltár Wiener H. K. R. 95. fasciculusa Nov. 78. Exp. jelzése alatt.

³ Althan ezredes Mátyás főherczegnek Esztergomból, 1603 december 21-ikén; a bécsi állami levéltár *Turcica* osztályában.

⁴ Erről panaszkodik Pestről írt 1604 február 28-iki levelében Bernardo Buzin flandriai tisztt Fürstenberg Frigyesnek; a bécsi hadügyi levéltár Wiener H. K. R. Juni 160. Registratur aktájában.

⁵ Pest feladásának napját sokan (így pl. a *Magyar hadi krónika* is) hibásan, 1603 szeptember 10-ikére teszik.

⁶ Ortelius Chronológiájának IV. része (Nürnberg, 1613.) 31. l. és Istvánfi id. m. 495. l.

⁷ A Buda és Pest körüli 1603-iki hadi eseményekről irodalmunkban legbővebben eddig Szentkláray Jenő írt, id. m. 205—207. l.

⁸ Gaisperger (Gaisburger) ezredes Pestről írt 1604 április 5-iki levele szerint; Stauffer id. m. 144. l.

falainak körüljárása egy órába került,¹ területe pedig háromszor nagyobb Pozsonyénál.² Mecsetjeire a török most már újra fel-tűzhetette a félholdat s áldhatta benne Istenét két emberöltőn át, mert a keresztények nem zavarták többé birtoklásában mind-addig, míg a római szent birodalom s a szentszék és Isten segít-ségével a század végén — 1686-ban — Budával együtt végle-gesen vissza nem foglalták tőle.

¹ Egy 1576-iki feljegyzés szerint, Rómer Flóris: A régi Pest (Buda-pest, 1873) 88. l. míg 1602-ből való kis fametszetű rajza meg van ugyan-ott, a 45. lapon. E falakról Mátyás főherczeg id. 1602 november 3-iki jelentésében a következőket írja: «Die Stadt Pest ist mit einer Ring-mauer umfassen, hat kein Graben, kündte aber fortificirt und die Donau ringsherumb gefüert werden», a mi 1602 végén részben meg is történt s úgylátszik annyira jól, hogy a török másfél esztendeig nem is tudta ostrommal elfoglalni.

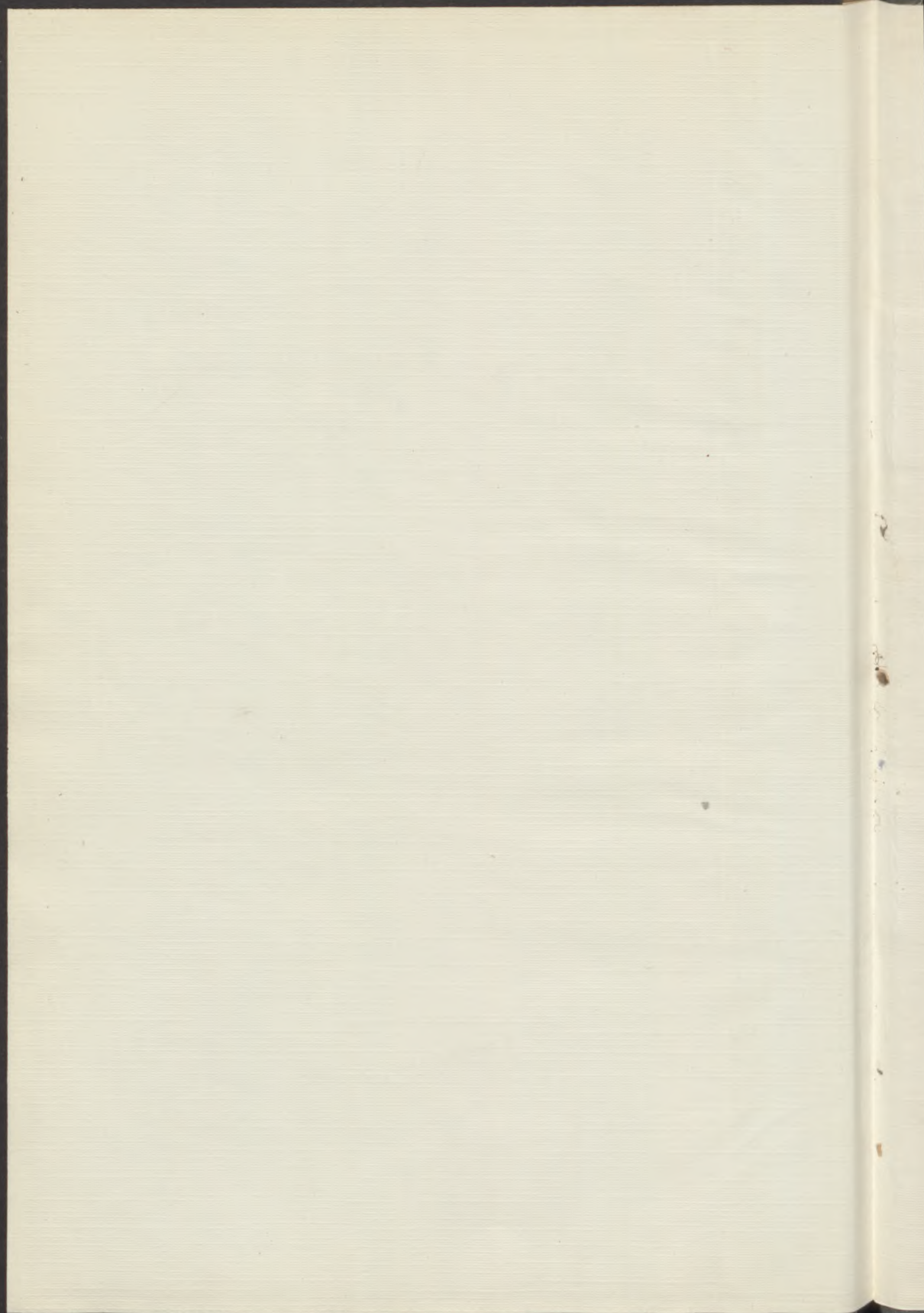
² Dilbaum budai látképe magyarázó sorai szerint, a miről bővebben Gall és Bonhomo haditanácsosok 1602 október 8-ikán a következőket írták a budai táborból Mátyás főherczegnek: Die Stadt Pest ist dreimal so gross als Pressburg und mit starken Rundeln und ein Gemauer von Quaderstück gebaut. (Eredetije a bécsi állami levéltár *Hungarica* osztályában.)

1. The first part of the report deals with the general situation of the country and the progress of the work during the year. It is a summary of the work done and the results obtained. It is a general statement of the work done and the results obtained.

2. The second part of the report deals with the details of the work done during the year. It is a detailed statement of the work done and the results obtained. It is a detailed statement of the work done and the results obtained.

3. The third part of the report deals with the conclusions drawn from the work done during the year. It is a summary of the conclusions drawn from the work done and the results obtained. It is a summary of the conclusions drawn from the work done and the results obtained.

1973 JUL 03

